

I. ERDÉLY A MÚLTBAN ÉS MA

Az a 102 ezer km² területű országrész, amelyet 1920-ban a trianoni békeszerződés Magyarország testéből kiszakított és az új Nagy-Romániának juttatott, ma általában *Erdély* néven ismeretes.

E terület népességének 32,1%-át, csaknem egyharmadát különböző etnikai kisebbségek alkotják, még a legutolsó, 1966. évi román népszámlálás adatai szerint is. Kereken 4 559 000 románnal szemben 2 160 000 főnyi nemzeti kisebbség, köztük 1 597 000 magyar, 372 000 német, 123 000 szláv, 13 000 zsidó, 49 000 cigány.¹ A magyarság még nyugat felé kisebb-nagyobb nyelvszigetek által települési kapcsolatban a magyar néptömb megmaradt államszervezeti központjával. A németiség viszont a nagy néptömbből már századokkal előbb (az erdélyi szászok már csaknem 800 éve) leszakadva, jelenleg a német kultúra legkeletebbre tolt szigetének maradványát képviseli.

Svájcot, Jugoszláviát és Belgiumot kivéve, Európában nincs még egyetlen állam, amelynek nemzetiségi összetétele ennyire vegyes volna. Csakhogy Svájc és Jugoszlávia államszerkezete föderalisztikus, amely nem ismeri az *uralkodó nemzet* és a *nemzeti kisebbség* fogalmát, a Svájc népességének mindössze 1%-át kitevő rätorománok állampolgári-nemzeti jogai minden tekintetben egyenlőek az ország döntő többségét alkotó másik három nemzet jogaival. Bár a belga alkotmány nem föderatív, de Belgium két nemzetének, a flamandnak és vallonnak a nyelve az állam egyenjogú hivatalos nyelve, a kétnyelvűség nemcsak a vegyes nemzetiségű vidékeken, de az állam legmagasabb központi szerveinél is biztosított.

Erdélyen kívül nem találunk már Európában egyetlen országot sem, amelyben szám szerint és százalékos arányban ilyen nagy tömegek élnének a nemzeti vagy vallási kisebbség még megtúrt, de másodrendű állampolgárrá degradált sorsában, gátlástalan prédaként kiszolgáltatva egy hangsúlyozottan nemzeti jellegű, totalitárius államrendszer kénye-kedvének. Súlyosbítva azzal is, hogy ennek az államnak a politikai módszerei és közéleti erkölce még ma is tipikusan bizánci-balkáni, merőben idegenek Erdély évezredes európai hagyományaitól és szellemétől. Végül vitathatatlan tény, hogy ezek a „nemzeti kisebbségek” nem újonnan bevándorolt jövevények, hanem ezeréves autochton nemzetek, fejlett nemzeti kultúrával, nemzeti öntudattal, és hogy Erdély virágzó szellemi és anyagi kultúrája nagyrészt az ő tehetőségük és szorgalmuk gyümölcse.

Erdély nemzetiségi problémájával kapcsolatban önként adódik Ciprus példája. E kis szigetország népességének alig 20%-át kitevő mintegy 120 ezer főnyi török kisebbség sorsa súlyos nemzetközi bonyodalmakat váltott ki, és a nemzetiségi problémákból eredő helyzet megoldása széles körű nemzetközi vita tárgya. Pedig Erdélyben hússzor annyi nemzeti kisebbség sorsa forog kockán, és Erdély mégiscsak Európa szerves része.

Még jobban megvilágítja azonban Erdély nemzeti kisebbségei sorsának veszélyeztetettségét, ha az 1966. évi statisztikai adatokat csak két megelőző népszámlálás eredményeivel vetjük egybe.

1941-ben még 3 303 000 (55,9%) román állott szemben 2 610 000 (44,1%) nem-románnal. Alig 25 év kellett tehát ahhoz, hogy a román etnikum 1 256 000 fővel gyarapodjék, százalékaránya pedig 55,9%-ról 67,9%-ra emelkedjék. Ugyanezen idő alatt pedig a nemzeti kisebbségek lélekszáma 450 000 fővel fogyott, százalékos aránya pedig 44,1%-ról 32,1%-ra csökkent.²

Még feltűnőbb ez a folyamat, ha az 1910. évi népszámlálás adataival hasonlítjuk össze. Akkor a 2 830 000 főnyi erdélyi románság a népesség 53,8%-át képviselte, a 46,2%-ot kitevő nem-románokkal szemben. Az azóta eltelt mintegy 55 év alatt a románság 1 729 000

fővel gyarapodott, míg az *összes többi nemzetiség* lélekszáma *fogyott*, arányszámuk pedig 14,1%-kal csökkent.³

Ha ennek a feltűnő demográfiai folyamatnak az okait, tényezőit kutatjuk, csak a következőkkel lehet megmagyarázni:

1. A román nép születési, természetes szaporodási arányszámának az összes többi nemzetiségekét meghaladó mutatója. Ezt a feltevést azonban nyomban el kell vetnünk, mert ilyen nagyarányú népgyarapodást a természetes népmozgalmi adatok ismeretében képtelenség feltételezni is.⁴

2. A nemzetiségek nagyarányú kivándorlása, akár kényszer-kitelepítés folytán, akár szabad akarat-elhatározásból, akár az állam által determinált valamely kényszerhelyzet (csökkentett vagy teljesen megvont egzisztenciális lehetőség, a központilag diktált életforma elviselhetetlenségének érzete, a nemzetiségi elnyomás megalázó helyzete stb.) következtében.

3. A nemzetiségek természetes szaporodási képességének csökkenése, gazdasági vagy morális tényezők miatt.

4. A nemzetiségek rendkívüli mérvű asszimilációja, akár hatósági vagy társadalmi kényszer, akár a jobb életlehetőség biztosításának egyedül lehetséges útja határozzák azt meg.

5. A román etnikum nagyarányú betelepítése Erdélybe, Románia egyéb részeiből.

6. Végül a fentebb felsorolt tényezők kombinációja, azok együttes eredője.

Az elmondottak alapján nem kétséges, hogy az a demográfiai folyamat, amely Erdélyben lejátszódott, és minden jel szerint tovább folytatódik, Európában páratlan. A kutatót olyan rendkívüli feladatok elé állítja, amelyek megoldása európai viszonylatban sem érdektelen, de Közép-Kelet-Európa, vagy éppen a szűkebb Erdély vonatkozásában egyenesen parancsoló szükségesség.

Választ, nemzeti elfogultságtól mentes, tárgyilagos választ találni azokra a kérdésekre, amelyeket az utolsó ötven év alatt Erdélyben végbement nemzetiségi átalakulással kapcsolatban felvetettünk: ez sem érdektelen feladat.⁵

A demográfiai anyag tárgyalása előtt azonban szükségét látjuk, hogy röviden ismertesük ennek a területnek viszontagságos múltját és aggasztó jelenét, azokat a politikai tényezőket, amelyek jelenlegi sorsát meghatározták. Véleményünk szerint a demográfiai adatok és összefüggéseik nagy része e nélkül egyáltalán nem, vagy csak nehezen volna megérthető, esetleg helytelen értékelésre vezethető. Ez a bevezető egyúttal feleslegessé teszi, hogy bizonyos adatsorokat, egybevetéseket minden egyes fejezetnél külön-külön és ismételten legyen szükség megvilágítani.

Azzal kell kezdenünk – miként erre már utaltunk –, hogy Erdély területi meghatározása tekintetében 1920 óta, a trianoni békeszerződés által megvont új államhatárok következményeként bizonyos fogalomzavar keletkezett, helyesebben fogalomváltozás történt.

AZ ERDÉLYI VAJDASÁG

Erdély (Erdőelve) fogalmával már az első Árpád-házi királyok idejében találkozunk. Ekkor azt a területet jelentette, amelyet a király képében az erdélyi vajda kormányzott. Határai általában a középkor végéig dél és kelet felé a Kárpátok külső lejtője, nyugat felé az Erdélyi-középhegység. Bár vitathatatlanul a magyar királyság tartománya, vajdái mégis bizonyos önállósággal kormányozzák. Különösen, ha gyenge királlyal erős kezű vajda áll szemben.

Erdély lakossága már ebben a korban sem volt egynyelvű, de a magyarság (a székelyekkel együtt) a 17. századig még abszolút többségben volt. A honfoglaló magyarság a 9–10. században csak a nagyállat-tenyésztésre alkalmas folyóvölgyeket szállotta meg, a Maros,

Szamos, Körös, Küküllők mentén kelet felé nyomulva. Ezen a területen gyér szláv lakosság élt, amely hamarosan beolvadt a magyarságba. A 12. századtól kezdve a magyar királyok németeket telepítenek Erdélybe. Az összefüggő, zárt területeken, főleg az ún. Királyföldön (Königsboden) letelepült, később általánosan *szászoknak* nevezett németek a királyoktól széles körű privilégiumokat (Diploma Andreanum), önkormányzati jogot kaptak. Ezek alapján nemzeti jellegüket és egységüket napjainkig megőrizhették. Hogy a csak nomád juhász-torkodásra alkalmas magas hegyeken a magyar honfoglalás idején volt-e megtelepülve valamilyen népelem, erről hallgatnak a korabeli krónikák. De már a 13. századtól kezdve okiratos bizonyítékai vannak a románság (Ulahi, Olaci, Vlachi) jelenlétének a Déli-Kárpátokban, majd a hátszegi román határőrkerület nevével találkozunk. A nagyobb méretű román bevándorlás csak a tatárdúlás (1241) után kezdődik, egyre fokozódva. Saját szokásjogaikat megtartva, a kenézek és vajdák gyakorolták felettük a bíraskodást. A pásztorkodás és kezdetleges földművelés mellett, főleg kenézek, katonai szerepet is töltöttek be. A XIV. században Erdélyben is kialakuló nemesi birtokrendszer, amely magával hozta a jobbágyrendszer kifejlődését, az egyre inkább állandó települési életmódra áttérő románság önálló, egységes politikai fejlődését megakasztotta. A román népi egység kétfelé szakadt: nagyobb részük, jobbágy sorba kerülve, osztozott a magyar és más anyanyelvű jobbság sorsában, kisebb részük pedig, elsősorban a kenézek, vajdák és katonai erényeik által kitűnt románok, nemesi rangot, birtokadományokat kaptak és tagjai lettek az egységes nemesi rendnek. Ugyanakkor az osztálytagozódással szemben általában védekező székely és szász „nemzet”, mint egységes rendi nemzet megtartották önkormányzatukat, és mint ilyenek részt vettek a közhatalom gyakorlásában.

PRINCIPATUS TRANSSEYLVANIAE

Amikor aztán a mohácsi csatavesztés (1526) után a török birodalom a magyar királyság egész középső részét megszállotta, Nyugat-Európa hatalmai pedig egymás közt marakodva sorsára, Kelet kalózáinak martalékára hagyták Európának a Lajta-Adria vonaltól keletre eső részét, a török hódoltságban ebben a tengerében csak egy kicsiny sziget maradt, amely csaknem két évszázadon keresztül helytállott, és ügyes taktikázással, sokszor súlyos anyagi áldozatok árán kivonva magát a török tartósabb megszállása alól, ezen a kis területen nemcsak megőrizte az európai civilizáció hagyományait, de szervesen bekapcsolódott a nyugati világ szellemi fejlődésébe, sőt ebben a fejlődésben pozitív részt tudott vállalni saját fiai tehetsége és Európa szerzte becsült magas kultúrája, kardja és vérehullása révén. Ez a kicsiny sziget: Erdély, az erdélyi fejedelemség, a korabeli Európa előtt nagy tekintélynek és megbecsülésnek örvendő *Transsylvania* volt.

Egy kicsiny, de valóságos szuverén állam, sajátos államszerkezettel, önálló hadsereggel, pénzrendszerrel, viszonylag fejlett gazdasági élettel, diplomáciai kapcsolatait kiépítve Isztambultól Velencéig, Krakkótól Párizsig, a svéd és angol királyságban. A Bécsig hatoló iszlám birodalom által a Nyugattól elzárva, egy miniatűr Európa maradt Európa keletén. Valóban Erdély volt és maradt azóta is a nyugati latin civilizáció legkeletebbre tolt bástyája.

Ebben a korban az erdélyi fejedelemség határát keleten a Kárpátok gerince alkotta. Nyugati határai már kezdettől fogva túlterjeszkedtek az erdélyi vajdák kormányzása alá rendelt területen, de nem voltak állandóak. Az erdélyi fejedelmek fennhatósága, katonai erejüktől vagy diplomáciai ügyességüktől függően, hosszabb-rövidebb ideig kiterjedt a Bánság egy részére, a Nagy-Magyar-alföld keleti peremvidékére (Várad, Lippa), valamint az északkeleti Felföld egy részére.

Az erdélyi fejedelemség középkori rendi állam. Rendi szerkezetét az 1437-ben kötött *unio trium nationum* határozza meg. A vármegyei nemesség, az autonóm székely és autonóm szász nemzet, mindenik a maga politikailag elhatárolt területén, valójában rendi fogalmat

jelentett, és nem téveszthető össze a „nemzet” mai fogalmával. A három rendi nemzet küldötteiből álló országgyűlés (diéta) sem tekinthető újkori értelemben vett parlamentnek. A fejedelmválasztás jogán kívül az országgyűlés a közügyek irányítására sem sok befolyást gyakorolt. Erdély nemzetközi tekintélyét és belső erejét fejedelmeinek abszolutisztikus jellegű uralma jelentette. Legnagyobb fejedelmei a protestáns szuverenitás képviselői voltak Európa keletén.⁶

A bevándorlás folytán számban egyre gyarapodó románság Erdély már kialakult rendi szerkezetébe illeszkedett bele: ebben a korban román nacionalizmusról, de még román népi öntudatról sem beszélhetünk. A románság egybetartozásának egyetlen kifejezője a görög-ortodox egyház volt, amelynek nagyrészt görög, szerb, bolgár neveltetésű papsága balkáni szláv befolyás alatt állott, liturgiája is szláv nyelvű volt. Amikor pedig I. Rákóczi György fejedelem elrendelte, hogy a papok a nép román nyelven kötelesek prédikálni és a misézés nyelvűl is a románt vezette be, nemcsak a pravoszláv ortodoxia kijevi központja, de Varlaam metropolita vezetésével a két román vajdaság is hevesen ellenezte ezt. Pedig ez a fejedelmi intézkedés, valamint az erdélyi nyomdákban fejedelmi támogatással kiadott román vallásos könyvek, a román nyelvű irodalom első termékei jelentették a román művelődés kezdő lépéseit.

Bár Erdély fejedelmei (Mihai Viteazul pár hónapos uralmától eltekintve) mind magyarok voltak, az országgyűlés és az államigazgatás nyelve is magyar volt, mégis anakronizmus volna a fejedelemségi Erdélyt nemzeti államnak tekinteni, miként bármely más középkori államot. A feudalizmus korszakában az államszerkezet alapját a rendiség képezte, a társadalmi és állami kapcsolatokat elsősorban vallási szempontok determinálták. A nemzeti eszme az újkor, a francia forradalom szülötte.

ERDÉLY NAGYFEJEDELEMSÉG HABSURG GUBERNIUM ALATT

Erdély története a 17. század végén új korszakba lép. Ezt a korszakot a nemzetközi politika terén a török hatalom fokozatos hanyatlása és a Habsburg nagyhatalom céltudatos kelet felé irányuló előnyomulása jellemzi.

Társadalomszerkezeti és államszervezési téren a rendi szerkezet felbomlása, majd a korszak vége felé a paraszti és polgári életformák kialakulása, valamint a vallás mint közösségformáló és -mozgató erő lazulása és helyébe a nemzetiségi eszme térhódítása jelzik.

1687-ben Erdély utolsó adóját fizeti a töröknek. Még ugyanazon évben Lotharingiai Károly hadai megszállják Erdélyt. 1690-ben meghal Apafi Mihály, Erdély utolsó választott fejedelme. Évekig tartó alkudozás után az országgyűlés 1691-ben elfogadja a Diploma Leopoldinum-ot, amely másfél századon át Erdély államéletének alapja. A Diploma megerősíti Erdélynek mint fejedelemségnek a magyar korona fennhatósága alatti külön államiságát, a három rendi nemzet és négy bevett vallás törvényekben lefektetett jogainak sérthetetlenségét, elismeri az erdélyi országgyűlés jogát, hogy tisztviselőit erdélyiek közül választhassa. A császár azonban nem erősíti meg az országgyűlés által megválasztott kiskorú II. Apafi Mihályt a fejedelemségben, és helyette a kormányzást az országgyűlés által megválasztott gubernátorra bízta. 1696-ban II. Apafi Mihály lemond a trónról és a császár felveszi Erdély fejedelme címét, majd 1768-ban Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemség rangjára emeli.

Erdély mindhárom rendi nemzete élesen szembeszegült a királyi Magyarország országgyűlésének azon követelésével, hogy Erdélyt ismét csatolják vissza Magyarországhoz. A transzszilván politikai szemlélet diadalát jelentette, hogy Erdély megmaradhatott önálló állammal, saját országgyűléssel, kormánnyal, jogrenddel. Igaz, hogy az állami önállóság csak formai volt, mert valójában csak elhanyagolt keleti provinciája lett a nagy Habsburg-Birodalomnak.⁷

A császári politika a leopoldi diploma ígéretei ellenére több vonatkozásban is fokozato-

san áttörte az erdélyi hagyományokat. Így a négy bevett vallás egyenjogúságát semmibe véve, minden erővel megkísérelték az egész országot katolikussá tenni. Visszahozták a jezsuitákat, akik szép szóval, de ha nem ment, hatósági erőszakkal is térítették, templomokat foglaltak. Ezzel a politikával nemcsak a magyar és székely rendi nemzet, de a szász univerzitás is élesen szembehelyezkedett.

A katolizáló politika legnagyobb sikereit a románságnál érte el. A jezsuiták hittérítő tevékenységének nagyobb nyomatókat adott a császár azon ígérete, miszerint a pápa fennhatóságát elismerő, tehát a vallási uniót elfogadó román papság egyenrangú lesz a római katolikus papsággal, és az egyesült egyházba tért román „parasztság nem tekintetik többé jövevénynek, hanem a haza igazi és valóságos fiainak”.⁸ Az erdélyi románságnak közel fele áttért a görög katolikus vallásra. Papjai a magyarországi jezsuita teológiákon Bécsben, Rómában nemcsak teológiai, hanem történelmi, nyelvészeti tanulmányokat is folytatnak. Ők a románság első Nyugatra küldött követői, akik Bizánc és Kijev helyett a nyugati latin-keresztény kultúrával kapcsolatba kerülve felfedezik a román nyelv latin gyökereit, kutatnak a román nép eredete után, és így ők teremtik meg a román irodalmi nyelv, a román nemzeti öntudat és a – bár tudományosan ma is vitatott – dákoromán történelmi szemlélet alapjait.⁹

A görög katolikus román egyház megkapja Apafő Mihály balázsfalvi uradalmát, Inocențiu Micu-Klein püspök az egyház székhelyét ide helyezi át, bazilita kolostort, papképző iskolát, gimnáziumot létesít. Így Balázsfalva lesz az erdélyi románságnak nemcsak egyházi, de szellemi központja is. Micu-Klein püspöknek a császár bárói címet ad, tagja lesz az erdélyi országgyűlésnek, ahol követeli a már számbeli többséget képező románság politikai jogainak elismerését.

II. József császár, aki forradalmi újításaival, a feudális privilégiumok lerombolása által a nép javát kívánta szolgálni, mint abszolút uralkodó országainak történelmi alkotmányát semmibe vette és egységes, nagy Habsburg-monarchia álma lebegett szeme előtt, modern közigazgatással és egységes német nyelvvel. Erdély közigazgatási beosztását átalakította, a latin nyelv helyett a németet tette meg hivatalos nyelvvé.

Halála után utóda, II. Lipót összehívta az erdélyi országgyűlést. Az 1790–91. évi országgyűlésen, amely mindenekelőtt kimondta a régi rendi alkotmány helyreállítását, vetődött fel első ízben Erdély uniója Magyarországgal. A három rendi nemzet, a nemesség, a székelyek és szászok is csak olyan feltétellel egyeztek volna bele az unióba, hogy a rendek képviseltetik ugyan magukat a magyarországi országgyűlésen, de megmarad Erdély saját országgyűlése és teljes önkormányzata. Nagyobb vihart vert fel a nyelvkérdés. A magyarok követelték, hogy a német nyelv helyett ismét a magyar legyen a fejedelemség hivatalos nyelve, amit a szászok hevesen elleneztek.

Ez az országgyűlés nevezetes még amiatt is, hogy itt lépett fel először a románság *nemzeti* követeléseivel. A görög unitus és ortodox egyház püspökei a *Supplex Libellus Valachorum* néven ismert közös beadványukban kérték a császárt, hogy ismerje el a román nemzetet a többi „nemzet”-tel egyenjogúnak, és kérték a románok arányos hivatalviselési jogának megadását. A császár a beadványt megküldte az erdélyi országgyűlésnek, amely a rendi alkotmány alapján elutasította azt.

A következő fél évszázad Erdélyben a nagy kulturális fellendülés korszakának tekinthető. Nemcsak a magyarok és szászok büszkélkedhetnek a nemzeti nyelv és művelődés szinte páratlan alkotásaival, de a románságnak is egy meglehetősen nagy számú, képességeiben egyenértékű intelligenciát sikerült kialakítani, amely már nagyobb eséllyel vehette fel a harcot a román nemzeti jogokért.

A nyelvkérdés ismét élesen vetődött fel az 1842. évi országgyűlésen. Itt már világosan mutatkozik a nacionalista szenvedélyek összecsapása. A rendek érzéketlenek voltak minden korszerű reformmal szemben. Stephan Ludwig Roth *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* címmel megjelent könyve ennek a kornak egyetlen dokumentuma, amely a nyelvi és nemzeti kérdés igazságos megoldásáért síkra szállott. Ez a nagy műveltségű lutheránus szász pap a humanitás elve alapján követeli, hogy ne csak a szászoknak, hanem a románoknak is

adják meg az összes nyelvi jogokat. Javasolja, hogy a törvényeket latinul, magyarul és németül adják ki, az országgyűlés nyelve a régi hagyományok alapján legyen magyar, de a közigazgatás a néppel saját nyelvén, tehát magyarul, németül, románul érintkezzék. Roth nem volt tagja az országgyűlésnek, javaslatai az országgyűlésen szóba se kerültek, a korabeli politikára hatást nem gyakoroltak, de az utókor annál nagyobb tisztelettel és elismeréssel kell előtte meghajtsa zászlaját. Roth volt egyúttal az első, aki az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldásánál a svájci példára hivatkozott.¹⁰

A császár a rendek nyelvi törvényjavaslatára csak 1847-ben válaszolt. A javaslat túlzó követeléseinek sokat enyhített, és így jött létre az 1847: I. törvénycikk, amely az országgyűlés és a közigazgatás számára a magyar nyelvet állapította meg, de a szászok részére elrendelte a törvények németre fordítását. A román nyelv jogairól a törvény nem intézkedett.

ERDÉLY UNIÓJA MAGYARORSZÁGGAL 1848-BAN

A magyarság akkor már Kossuth lángoló szónoklatainak bűvöletében elvesztette minden józan politikai realitásérzékét. Kossuth álma egy egységes nagy magyar nemzeti állam volt, amelyet a liberális közigazgatás és az iskola eszközeivel akart nyelvében is magyarrá tenni. Egyedül Széchenyi volt, aki világosan látta, hogy „átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás”.¹¹ És révületes látomásban tárta fel ennek a politikának végzetes következményeit: vér és vér mindenütt, népfaj a népfajt fogja mészárolni, engesztelhetetlenül és örülten, az ég boltozatán pedig lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve – flagellum dei!¹²

A magyar országgyűlés egyre erőteljesebben sürgeti Erdély unióját Magyarországgal. A szászok évszázados privilégiumaikat féltik és ellenzik az uniót. A románság nemzeti egysége erőteljesen nyilvánul meg a két román egyház püspöke, Şaguna és Lemeni által 1848. május 15-én Balázsfalvára összehívott nagy román népgyűlésen. Simion Bărnuţiu nagy beszédben az erdélyi román nemzet önkormányzatát, a szabadság, egyenlőség, testvériség elveire épülő alkotmányt követel és tiltakozik az ellen, hogy az erdélyi országgyűlés az unió kérdésével foglalkozzék, mielőtt a románság nem jut megfelelő országgyűlési képviselőhöz.

Mindezek ellenére 1848. május 30-án a Kolozsvárra összehívott országgyűlés, amely Erdély utolsó rendi országgyűlése volt, elfogadja Erdély egyesítését Magyarországgal, minden feltétel és önkormányzat nélkül.

Kossuth nemzetiségi politikája béke helyett vihart, nemzeti egység helyett nemzetiségi ellentéteket és harcokat aratott. Az erdélyi sorsközösség munkálása helyett Erdély három nyelvi nemzete már csak önző nacionalista érdekeiért harcol. Kossuth szabadságharca nyomán Erdélyben véres polgárháború tör ki, egyrészt a császári házhoz hű románok és szászok, másrészt a függetlenségért harcoló magyarok közt. Beteljesedik Széchenyi jóslata: magyarok és románok egymást mészárolják ezerszámra, lángban áll az egész ország. Kossuth most már egyenesen a románok kiirtásával fenyegetőzik.¹³

A románok is megtalálják a maguk nemzeti hőjét Avram Iancu személyében, ám a felizgatott jobbagytömegek gyújtogatnak, rabolnak, öldökölnék, és az egész magyarságot akarják kiirtani. A császári generális Stephan Ludwig Roth-ot komisszárnak nevezi ki egy „pacifikációs bizottság” élére, de fáradozásai eredménytelenek maradnak, az Erdélybe benyomuló honvédség rögtönítélő bírósága halálra ítéli és kivégzik.¹⁴

Kossuth az orosz cár seregeinek közeledtére belátja nemzetiségi politikájának elhibázott voltát, igyekszik a nemzetiségeket kibékíteni, Bălcescu közvetítésével tárgyal a román vezetőkkel, de a Szegedre menekült magyar nemzetgyűlés 1849. július 28-án megszavazott nemzetiségi törvénye¹⁵ egyrészt már későn jött, másrészt nem volt alkalmas a nemzetiségi igények kielégítésére, mert bár a nemzetiségek egyéni nyelvhasználati jogát széles körben (még a törvényhozásban is) elismerte, de nem adta meg a nemzetiségek kollektív szabadságjogait és Erdély unióját is befejezett ténynek tekintette.

A román szabadságharc vezére, Avram Iancu is belátta már, hogy magyarok és románok közt a fegyverek sohasem dönthetnek, de az egyezkedés lehetőségeit végleg meghiúsította az Erdélybe benyomuló orosz cári hadsereg.¹⁶

A magyar szabadságharc leverése után a tízéves abszolutizmus korszaka következett, Erdély katonai megszállás alá került, a császár által kinevezett hivatalnokok kormányozták német nyelven. A kíméletlen császári elnyomás nem hozta meg Erdély egyetlen nemzete számára sem vágyai beteljesülését.

A nyugat-európai politikai és katonai események hatására a császár 1860-ban kiadott Októberi Diplomájával megnyitotta az utat az alkotmányos élet helyreállításához.

Az 1861. évi pesti országgyűlés sürgeti, hogy a tényleges egyesülés végrehajtása érdekében Erdély is hívassék meg az országgyűlésre. A császár válasziratában kijelenti, hogy az uniót nem ismeri el, mert a szász és a román nemzet beleegyezése nélkül határozták el, és „mindaddig kivihetetlennek leszen tekintendő, valamint Erdélynek nemmagyar ajkú lakosai nemzeti érdekeit ezen unió által veszélyeztetve látják és a birodalom ebbeli igényei és érdekei biztosítva nem lesznek”.¹⁷

A császár tehát Erdély és a birodalom érdekében is szükségesnek látta, hogy az erdélyi unió kérdésében egy demokratikus elvek alapján választott országgyűlés olyan határozatot hozzon, amely mindhárom nyelvi nemzet közös akaratát tükrözi és valamennyi jogos nemzeti aspirációt igazságosan kielégít. A császári akarat progresszív szellemének kétségtelen bizonyítéka a választójogot szabályozó leirat, valamint a nemzeti és nyelvi egyenjogúság megvalósítására irányuló királyi proposíció.¹⁸

Ezzel szemben a magyarországi és erdélyi magyar rendek oppozíciója merőben alkotmányjogi jellegű volt: a Magyarország és Erdély unióját kimondó 1848. évi törvények alkotmányos érvényességéhez ragaszkodott, anélkül, hogy az ezt követő véres nemzeti testvérharc, a nemzetiségek öntudatra ébredésének tanulságait levonva, konstruktív javaslatokkal tudott volna előállani a soknemzetiségű ország korszerű és igazságos újjászervezésére.

A „jogi formalizmus”,¹⁹ Magyarország tényleges függetlenségének fikciója²⁰ indította el az ország katasztrófáját, miként a történelem során már annyiszor. Pedig akkor még lehetőség nyílt volna a nemzetiségek politikai igényeinek kielégítésére olyan mértékben és egy olyan szintetikus politikai koncepció formájában, amely a magyar birodalmi eszme virulenssé válásán keresztül az ország nemzetiségeiben az ösztönös együvé tartozás érzését kifejleszthette volna, hogy az országot sajátjuknak, hazájuknak tekintsék. Ennek a politikai koncepciónak a hiánya eredményezte, hogy a nemzetiségi mozgalmakban a centripetális erők helyett a centrifugális erők egyre erősödtek és végső soron, alig 50 év múltán, erre a történelmi folyamatra már csak pontot tett Trianon.

DEMOKRATIKUS KÍSÉRLET ERDÉLY KORSZERŰ ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE

Az 1863–64. évi szebeni országgyűlés az önálló Erdély történetében az *egyetlen*, amely már nem a kiváltságos rendek testülete, hanem az állampolgári jogegyenlőség alapján megválasztott parlament korszerű elveit valósítja meg. Végtelen sajnálatos, hogy a szebeni országgyűlés korszakalkotó jelentősége a történelmi Erdély szempontjából eddig alig nyert kellő méltatást.²¹

A választójog a legfelsőbb kéziratához mellékelte ideiglenes szabályzat értelmében minden nagykorú férfi állampolgárt megillet, aki a fejadóval együtt legalább 8 forint évi egyenes adót fizet. Intellektuális cenzus alapján szavazati jogot nyertek a papok, orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, mérnökök, tanárok, tanítók és jegyzők.²²

Még az országgyűlés összehívását megelőzően, 1861-ben a császár elrendelte az alkotmányos törvényhatósági élet helyreállítását Erdélyben. A kormány élére kinevezett gróf

Mikó Imre két megyében román főispánt nevez ki, és román főkapitányt nevez ki a fogarasi és naszódi districtusok élére is.²³ A románság mint nemzet első ízben vonul be a vármegyei életbe; a megyei bizottmányokba és a tisztviselői karba is szép számban kerülnek románok. A vármegyék a magyar nyelv mellett mind elismerik a román nyelvet is hivatalos nyelvnek, Naszód és Fogaras kizárólag a román nyelvet mondotta ki hivatalos nyelvnek.²⁴

Az országgyűlési választások 1863. június–júliusában minden különösebb rendzavarás nélkül, rendben zajlanak le. Az előzetes politikai küzdelmek során a román tömeghangulat nem éppen barátságos volt a magyarság, sőt a szászok iránt sem. Ezért a görög ortodox egyház feje, Andrei Şaguna és az unitusok püspöke, Alexandru Suluţiu egyaránt fegyelemre intik a választókat, figyelmeztetik, hogy őrizték meg a „jó illemt, az emberies, békés, testvéri hangot” és mutassák meg, hogy „a román nemzettel a többi nemzetek örökké együtt élhetnek, békében és testvériségben, ha ők is akarják...”²⁵

A választásokon a magyarság is részt vett, és a Szászföld kivételével minden választási kerületben jelöltek állított.²⁶ A választások eredményeként 46 román, 43 magyar és 32 szász képviselő jutott mandátumhoz. A császár minden nemzetből 11–11 regalistát hívott meg. Ezáltal az országgyűlés tagjainak száma 154 lett, akik közül 57 román, 54 magyar és 43 szász volt.²⁷ Tehát mindhárom nemzet nagyjából a képviselők egyharmad részét mondhatta magáénak. Szerencsésnek tekinthetjük azt is, hogy egyik nemzetnek sem volt abszolút többsége, így nem tudhatta majorizálni a másik kettőt.

Az országgyűlés megnyitása napján, 1863. július 15-én Haynald Lajos erdélyi római katolikus püspök ünnepi nagymisét celebrált Szebenben, amelyen a császár iránti lojalitásból valamennyi magyar képviselő részt vett, de az országgyűlésen nem jelentek meg, tiltakozó memorandumot küldtek a császárnak, amelyben hivatkozva az 1848. évi unió-törvényre, a szebeni országgyűlést alkotmányellenesnek nyilvánították.²⁸

Bár a magyar, főleg az erdélyi közfelfogás sem helyeselte egyértelműen a magyar követek passzivitásba vonulását, mégis egyedül Bethlen Miklós gróf merte kinyilvánítani önálló véleményét, amely a transzszilván felfogást tükrözi. A pesti *Sürgöny* című lapban²⁹ a magyar követek magatartásának valószínű okául nyíltan azt a tényt jelöli meg, hogy a magyarok és székelyek nem kaptak többséget. Ez pedig annak köszönhető, hogy Erdélyben egymillió a románok száma. „E tény alapján a románok az újabb kormányban mindig relatív többségben lesznek az erdélyi országgyűlésen – és ha ma még Bethlen Gábor volna Erdély alkotmányos fejedelme, ő is kénytelen volna a többséget elismerni” – írja. Végül kifejezi azt a véleményét, hogy neki kell kényszeredni a szigorú sorshoz, egyezkedni, alkudozni, megmenteni, amit lehet: „... meghajlunk a mult dicsősége előtt, de miután megsirattuk a multat, legyen szabad a jövő felé fordulnunk. E jövő neve pedig: szabadság.”

Bethlen Miklós gondolatai ma is érvényesek.

A kormány az eltávozott magyar követek mandátumait megszüntnek tekintette és az így megüresedett kerületekben új választásokat rendelt el, amit még négy alkalommal ismételt meg, de az országgyűlésen az újonnan megválasztott magyar követek sem jelentek meg, kettő kivételével.

Ennek ellenére se mondható, hogy az országgyűlés tanácskozásain a magyarság és a székelyek képviselő nélkül maradtak. A császár az országgyűlés elnökévé a magyar Groisz Gusztávot nevezte ki, így a két választott képviselővel és a 8 regalistával együtt a szebeni országgyűlésnek 11 aktív magyar tagja volt.³⁰

A magyarok közül különösen fontos szerepet vitt Fogarassy Mihály római katolikus püspök, aki végig bátran védte a magyar érdekeket, valamint Béli György gróf, a törvény-előkészítő bizottmány elnöke. De magasan kiemelkedett Groisz Gusztáv, aki a házelnöki tisztet magyarok, románok és szászok osztatlan megelégedésére töltötte be higgadt, pártatlan, igazságos magatartásával. Ez pedig nem volt könnyű feladat egy teljesen újszerű, háromnyelvű parlamentben, ahol a három nemzet mindenike saját nemzeti jogai biztosításáért küzdött.³¹

A házszabályok értelmében minden képviselő az ország három nyelve: a magyar, ro-

mán és német nyelv közül felszólalásaiban bármelyiket használhatja. A törvényjavaslatokat, jegyzőkönyveket és határozatokat három nyelven szerkesztik. A beszédeket a naplóban azon a nyelven örökítik meg, amelyen elhangzottak.³²

A királyi propozíciók értelmében az országgyűlésnek két kérdésben kellett határozatot hozni:

1. A román nemzet és a két román vallás egyenjogúsítása. Ezzel kapcsolatosan négy törvényjavaslat került az országgyűlés elé: a kormány, az országgyűlési bizottmány, valamint Jakob Rannicher szebeni képviselő két javaslata. A négy javaslat közül az országgyűlés lényegtelen módosítással a bizottmány javaslatát szavazta meg.³³

2. A magyar, román és német nyelv egyenjogúsítása. Ebben a kérdésben csak egyetlen javaslat volt, a kormány javaslata. Ezt a törvényjavaslatot az országgyűlési bizottmány jelentéktelen stiláris módosításával az országgyűlés változatlanul elfogadta.³⁴

A kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem egy évig tartó országgyűlés vitája mindvégig tárgyilagos volt, mentes minden nemzeti vagy személyi sértegetéstől. Az üléstermet a komoly felelősségérzet légköre hatotta át annak tudatában, hogy a bekövetkezett történelmi sorsfordulat Erdély népei számára egy új, korszerű, tartós rendezés lehetőségeit nyitotta meg.

A felszólalások közül érdemes néhány részletet kiemelni:

Gheorghe Barițiu hivatkozik arra, hogy Svájc három nyelven, Belgium két nyelven működő közigazgatását szem előtt tartva, Erdélynek is meg kell találnia a módot arra, hogy az államgépezet három nyelven zavartalanul működjék. Erre a legjobb módszer, hogy az erdélyiek kölcsönösen tanulják meg egymás nyelvét és irodalmát.³⁵

Alexandru St. Suluțiu érsek hangsúlyozta, hogy a népoktatásnak kizárólag az anyanyelven kell történnie. Nem tud elképzelni nagyobb erkölcsi és szellemi csapást egy közösségre, mint az idegen nyelvű népoktatást. Ugyanakkor javasolta, hogy a középiskolákban, bármi legyen a tanítás nyelve, a három országos nyelv kötelező tantárgy legyen, az egyetemen pedig az előadási nyelv párhuzamosan magyar, német és román legyen – magyar, német és román tanárokkal.³⁶

Friedrich Roth örömmel állapítja meg, hogy ez az első eset, amikor az erdélyi országgyűlésen mindenki anyanyelvén beszélhet.³⁷

Béldi György kijelenti: az igazság és méltányosság szellemétől áthatva készséggel hozzájárul, hogy a románoknak ne csak egyéni, hanem nemzeti egyenjogúságuk is kimondassék abban a reményben, hogy hűséges védelmezői lesznek az ősi erdélyi alkotmánynak.³⁸

Fogarassy Mihály hangsúlyozza, hogy az „ethnográfiai létezéseket” nem lehet letagadni és mindig veszélyes volt a nyelvet elnyomni, vagy oly törvényekkel szabályozni, hogy a nemzetek természeti joga megsértessék. Példa erre a legközelebbi idők története a testvér magyar honban.³⁹

Gheorghe Barițiu olyan honosítási törvényt javasolt, amely lehetetlenné tenné, hogy mesterséges számbeli növeléssel: bevándorlás vagy betelepítés útján valamelyik erdélyi nemzet számaránya a többire nézve végzetessé válhasson.⁴⁰

„A román nemzet és annak vallásai egyenjogúsításának keresztülvételéről” címet viselő törvény kimondja, hogy a román nemzet és annak vallásai teljesen egyenjogúak a másik három történelmi nemzettel és négy vallásfelekezettel, de ugyanakkor elismeri az ország összes lakói polgári és politikai jogegyenlőségét nemzetiség és hitvallás különbség nélkül, biztosítja a szabad vallásgyakorlatot minden állampolgár részére. Kimondja, hogy Erdély címerében a román nemzet részére külön jelvény vétetik fel.⁴¹

„A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben” címen elfogadott törvény a magyar, német és román nyelvet, mint országos nyelveket, a közhivatali közlekedésben teljesen egyenjogúnak nyilvánítja. Az önkormányzati elv széles körű alkalmazásával kimondja, hogy a községek, városok és törvényhatóságok maguk határozhatják meg ügykezelési nyelvüket.⁴²

Ezek a törvények Erdélyben egy békés és testvéries társadalmi és nemzeti együttélés alapjait rakták le. Ha ez a fejlődési folyamat 1867-ben nem szakadt volna meg, Erdély sorsa

nem vehetett volna olyan tragikus fordulatot 1918-ban, illetve 1920-ban.⁴³

A törvények egy föderatív jellegű államszerkezet csíráit rejtik magukban. A szupremáciára való törekvés helyett a nemzeti jogegyenlőség elvén épülnek fel, ami lényegileg megegyezik Bălcescu, a nagy román történetíró és államférfi korabeli elgondolásával is.⁴⁴

De Erdély már akkor nem volt ura saját sorsának. Az 1863–64. évi országgyűlés határozatai, bár a király is szentesítette, sajnos soha nem mentek teljesedésbe. Ennek ellenére is az erdélyi szellem megnyilvánulásának talán legdicsőbb dokumentumai, amelyek ma is példamutatóak mindazok számára, akik Erdély népeinek jövőjéért boldogságán munkálkodnak és ennek érdekében a legmegfelelőbb államkeretek kialakításának lehetőségeit kutatják.

ERDÉLYI PROBLÉMÁK, 1867–1918

A központi magyar államhatalom és a Habsburg uralkodó közt létrejött 1867. évi kiegyezés az 1848. évi törvények alkotmányos elismerésén alapult, amely befejezett ténynek tekintette Erdély feltétel nélküli egyesítését Magyarországgal.

De hamarosan felvetődik a kérdés: volt-e haszna Erdélynek abból, hogy unióra lépett Magyarországgal? Hol volna Erdély, ha a magyarországi politikusok ahelyett, hogy a két országot mindenáron egyesíteni törekedtek volna, Erdély függetlenségét írják zászlójukra?

Már 1904-ben Sándor József nyíltan kijelenti: Erdély nem találta meg az unióban azt, amit remélt tőle, a magyar államférfiaknak nem volt érzékük Erdély bajai iránt és keserűen idézi Cserei Mihályt, aki szerint Erdély minden romlása Magyarországról származik.⁴⁵

Erdély oda van láncolva Magyarországhoz, egy beteg testhez, amelynek miazmás lehetőségét kénytelen beszívni, és a beteg test romlott vére, egészségtelen nedvei átjárják és elernyesztik edzett tagjait – írja Gyárfás Elemér, végső konklúzióként megállapítva: „Mintha egy nagy világtörténeti igazság bontakoznék ki előttünk: *Minden ország csak úgy lehet nagy, hatalmas, csak abban a keretben fejthet ki eredményes működést, melyet helyzete, multja, történeti rendeltetése jelölt ki számára.*”⁴⁶

Az 1867. évi kiegyezés után a magyar politika egyik legsürgősebb feladatának tekintette a nemzetiségi kérdés megoldását. Az 1868: XLIV. törvénycikk – a nemzetiségek tiltakozását figyelmen kívül hagyva – az egységes politikai magyar nemzet koncepciója alapján állott. Kimondotta ugyan, hogy ennek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja, de nem biztosította a nemzetiségek kollektív személyiségét, és autonómiájuk el nem ismerése folytán nem nyitott utat a föderalisztikus irányzatoknak.⁴⁷

Ez a kétségkívül liberális szellemű törvény, amely a világon elsőként biztosított a nemzetiségek számára széles körű szabadságjogokat, nem tudott azonban teljes mértékben gyakorlattá válni. A magyar kormányok politikája egyre inkább a nemzetállam ideája felé hajlott, a magyar nyelv kötelező tanításával és a magyar nyelvű közigazgatással akarta az ország minden polgárát magyarrá tenni, sőt egyesek már azt is hangoztatták, hogy a törvényt nem szabad végrehajtani, illetve hatályon kívül kell helyezni.⁴⁸ Ugyanakkor azt is el kell ismernünk, hogy ez a szélsőséges sovíniszta politika inkább csak szólamokban, mint a gyakorlatban jelentkezett. De így is elegendő volt ahhoz, hogy a nemzetiségek divergens törekvéseit felkeltse és fokozza.

1868-tól kezdve Erdély neve töröltetett a magyar alkotmány- és közigazgatási jog szótárából. 1876-ban megszűntetik a történelmi székely és szász székeket, a különleges jogállású districtusokat, és a volt erdélyi terület közigazgatását az egységes megyerendszer alapján szervezik át. Erdélyt a statisztikai kiadványok és a tudományos irodalom is csak mint a magyar királyság egyik országrészét tartotta számon „Királyhágóntúli terület” néven.

Ez az elnevezés azonban soha nem tudott gyökeret verni sem a közéleti irodalomban, sem a népi idiómában. *Erdély* magyarul, *Siebenbürgen* németül, *Transilvania* vagy *Ardeal* románul tovább élt mint nosztalgikus emlék, mint kívánatos vágy: magyarok, románok és

németek lelkében. Újból egy szörnyű történelmi katasztrófának kellett elkövetkezni, hogy Erdély ismét feltámadjon a maga véres valóságában, áldozatként odadobva a nagyromán állameszme mohó kapzsiságának.

ERDÉLY BEKEBELEZÉSE NAGY-ROMÁNIÁBA

A történelem tragikumuma az, hogy Erdély három nemzete számára ezúttal sem adatott meg a lehetőség, hogy szabadon, minden külső befolyástól mentesen, közös egyetértéssel dönthessen saját sorsa felett. Az 1863–64. évi erdélyi országgyűlés határozatai, amelyek olyan örökérvényű példamutatással pecsételték meg románok, magyarok és németek egyenlőségét és sorsközösségét, most se válhattak valósággá.

Erdély 1868-ban a magyar birodalmi eszme, ötven évvel későbbben pedig, 1918-ban a nagyromán állameszme áldozata lett. A történelem megismétlődött, csak a hatalmi szerepek változtak. „De nobis, sine nobis...”⁴⁹

A háborús összeomlásban létrejött magyar köztársasági kormány nevében Károlyi Mihály 1918. november 23-án a nemzetiségekhez intézett kiáltványában területi és nyelvi autonómiát, szavazati jogot és földet ígér a nemzetiségeknek.⁵⁰ Megbízásából Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter november 13-án Aradon a románság politikai vezetőinek egy 11 pontos javaslatot ad át, amely „román impériumot” biztosít mindenütt, ahol román többség van, azzal a kikötéssel, hogy nem vehetik igénybe a román királyság katonai erejét. A megállapodás a javaslat szerint a béketárgyalásokig érvényes, azon túl nem köti a feleket.⁵¹ Jászi Oszkár a tárgyalások sikertelenségéről ezeket írja: „Maniu Gyula ... nagyon jól tudta, hogy az a megoldás, amelyet én kínáltam: Erdély függetlensége és autonómiája a »három nemzet« egyenrangú és demokratikus szövetsége alapján, mely teljes gazdasági és kulturális szabadságban élhetne úgy Magyarország, mint Románia felé, legföljebb a pillanatnyi adottságok s nem a történelmi fejlődés szempontjából volt naiv vagy doktrinér álláspont...”⁵²

Az aradi tárgyalások félbeszakítása már a román királyi kormány utasítására történt.⁵³ A román királyi hadsereg ezt követően megkezdte benyomulását Erdélybe. A budapesti köztársasági kormánynak sem szándékában, sem lehetőségében nem állott bármiféle katonai ellenakció, így Erdély román katonai megszállása úgyszólván ellenállás nélkül történt.

A román hadsereg egységei már alig két napi járásra voltak, amikor az erdélyi románság politikai és egyházi vezetői által 1918. december 1-jére Gyulafehérvárra összehívott „nemzetgyűlés” Erdély, Bánság és Magyarország összes románjai nevében kimondta „a románoknak és az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával”.

A gyulafehérvári határozatok létrejöttének körülményei és jogforrási minősítése körül széles körű román, magyar és nemzetközi irodalom alakult ki. A vélemények sokszor ellentétesek, élesen polemikus hangúak, bennük inkább az egymással szemben álló politikai szempont, mint a tárgyilagosságra törekvés nyilvánul meg.

A korabeli dokumentumok és későbbi visszaemlékezések alapján kétségtelenül megállapítható, hogy az erdélyi románság vezetői minden akciójukat pontosan a román királyi kormány utasításai értelmében hajtották végre.

Alighogy az aradi tárgyalások félbeszakadtak, Nicolae Bălan nagyszombati görög-ortodox teológiai tanár Iași-ba utazott, ahol akkor a román kormány székelt. Onnan a kormány tagjaival történt megállapodás alapján 1918. november 20-án Vasile Goldișhoz, az erdélyi románság egyik vezetőjéhez levelet intézett, amelyben a következő utasításokat adja: A magyar kormánnyal minden összeköttetést meg kell szakítani. Össze kell hívni, lehetőleg Gyulafehérvárra, egy gyűlést, amelyen minél nagyobb tömeg vegyen részt, és amelyen ki kell mondani Erdély feltétel nélküli csatlakozását Romániához. Ez feltétlen szükséges, minden késedelem rendkívül káros érdekeink szempontjából. A francia követ véleménye szerint minden népszavazás felesleges lesz, ha a csatlakozási nyilatkozatot már most meghozzák,

még mielőtt a román hadsereg nem nyomul be mélyebben Erdélybe. A nyilatkozat meg fogja könnyíteni a román kormány diplomáciai akcióját a béketárgyalásokon, mert minden népszavazást feleslegessé tesz. Kívánatos felvenni a kapcsolatot a szászokkal és a bánáti svábokkal, akiknek széles körű szabadságjogokat kell ígérni. Ha lehetséges, tárgyalni kell a székelyekkel is, minthogy ők kerülnek leghamarabb megszállás alá.⁵⁴

Maniu, aggodalommal látva a román hadsereg gyors előnyomulását, kitart azon álláspontja mellett, hogy a román hadsereg csak a gyulafehérvári gyűlés után szállja meg Erdélyt, mert csak így lehetne a világ előtt bizonyítani, hogy Erdély csatlakozása Romániához teljesen szabad népszavazás alapján történt.⁵⁵

Alexandru Vaida-Voevod, az erdélyi románság egyik legkiemelkedőbb egyénisége pedig már 1922-ben nyíltan kimondja, hogy Gyulafehérvárott csak „bizonyos nyomás alatt” mondták ki Erdély egyesülését Romániával.⁵⁶

Mindezek alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a gyulafehérvári határozatok nem tekinthetők az önrendelkezési jog befolyásmentes gyakorlásának még az erdélyi románság részéről sem, mert azokat az erdélyi románság vezetői a román királyság utasítására, az előnyomuló román hadsereg által fenyegetett helyzetben hozták.⁵⁷

Az erdélyi magyarság is akcióba kezd, ráeszmélve arra, hogy a budapesti köztársasági kormány nem képes a kül- és belbiztonság megvédésére Erdélyben. Kolozsvárt megalakul a Magyar–Székely Nemzeti Tanács Apáthy István és Sándor József vezetésével, amely 1918. december 18-án kiáltványt intéz a világ népeihez. A kiáltvány tiltakozik az ellen, hogy az erdélyi magyarságot érintő bármely kérdésben idegen tényezők – akár erdélyi, akár román királyságbeli egyének és szervezetek – határozzanak az ő megkérdezésük és hozzájárulásuk nélkül.⁵⁸

A magyar nemzeti tanács, az erdélyi magyarság álláspontjának kinyilvánítására a románság gyulafehérvári határozatával kapcsolatban, december 22-re összehívja a magyarság „önrendelkező nemzetgyűlését”. Ezen 28 vármegye képviselőjében mintegy 50 ezer ember vesz részt annak ellenére, hogy a román csapatok által már megszállt területeken megakadályozzák a magyarok megjelenését. A gyűlés nyilatkozatot fogadott el, amely hangsúlyozza, hogy a magyarság az egységes magyar köztársaság közösségében kíván élni, ugyanakkor minden itt lakó nemzet számára egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot követel. A magyarországi szociáldemokrata párt két román nemzetiségű kiküldöttje, Sava Strengar-Demian és Gheorghe Avramescu tiltakozik a gyulafehérvári határozat ellen, és svájci mintára független Erdélyi Köztársaságot követel.⁵⁹

Rá két napra a román csapatok bevonulnak Kolozsvárra és a magyar nemzeti tanács további működését megtiltják.

Az általános zűrzavarban apróbb helyi köztársaságok alakulnak. Székelyudvarhelyen 1919. január 8-án kikiáltják a Székely Köztársaságot, de a rákövetkező nap bevonuló román csapatok a szervezőket letartóztatják. Bánffyhunyadon kikiáltják a Kalotaszegi Köztársaságot.⁶⁰

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés az erdélyi, bánági és magyarországi *románok* ügyeinek vezetésére egy 212 tagú nagy román nemzeti tanácsot (Marele Sfat Național Român) választott, amelyet felhatalmazott, hogy a *román nemzetet* képviselje bárhol és bármikor a világ összes nemzetei előtt.⁶¹ Ez a nagytanács összes jogait átruházta, 1918. december 2-án hozott határozatával, egy 15 tagú Kormányzó Tanácsra (Consiliul Dirigent), amelyet a *román nemzet* egyedüli jogos képviselői szervének nyilvánít, felruházva a kormányzás, a törvényhozói és végrehajtói hatalom korlátlan gyakorlásával.⁶²

A kormányzótanács székhelyét Nagyszebenben ütötte fel, és már december 11-én Erdély *román* lakosságához intézett kiáltványában magát „az ország ideiglenes kormányának” deklarálja, valóságosan miniszteri hatáskörrel bíró belügyi, külügyi, hadügyi, földművelésügyi stb. „reszortfőnököket” nevez ki, Gazeta oficială címen román és német nyelvű hivatalos lapot indít, amelyben közli törvényerejű „dekrétumait” és rendelkezéseit.⁶³

Miután így a román királyi hadsereg védelme alatt a tényleges hatalmat egész Erdély-

ben már a Kormányzó Tanács gyakorolta, 1919. január 14-én Kolozsvárról magyar küldöttség utazik Nagyszebenbe. A bizottság hosszasan tárgyal a kormányzótanáccsal, javasolva, hogy a közigazgatás a magyar területeken magyar, a román területeken román, a vegyeseken kétnyelvű legyen. A Kormányzó Tanács a javaslatot elutasította és január 24-én kibocsátott I. sz. dekrétumával elrendeli, hogy Erdélyben az egyedüli hivatalos nyelv a román.⁶⁴

Nyilvánvaló, hogy a Kormányzó Tanács ezen intézkedéseivel önhatalmúlag túllépte azt a hatáskört, amelyet a gyulafehérvári román nemzetgyűlés ráruházott, mert az *csak a román nemzet* képviselőjére és ügyeinek vezetésére adott felhatalmazást, de nem adott jogot arra, hogy Erdély többi nemzeteire is kiterjessze hatalmát, még kevésbé arra, hogy egész Erdély kormányzási és törvényhozási autoritását korlátlanul magának vindikálja. Ez már egy politikai klikk diktatórikus hatalmát jelentette.

A gyulafehérvári határozatok világosan *csak a románok* nevében, *csak a románok által lakott területek* sorsát illetően döntöttek.

De a magyarok, szászok, svábok az általuk lakott területek sorsáról vajon mikor, hogyan, hol dönthettek?

Hogy az erdélyi románság politikai vezetőinek egy része szükségesnek látta volna ezt a jogot minden nemzetnek biztosítani, ha nem is Erdély államjogi hovatartozása, de Erdély autonómiájának határai és tartalma tekintetében, ezt bizonyítja a gyulafehérvári határozatok első szövegezése. E szerint a Romániával való egyesülést kimondó I. fejezetet követően a II. fejezet eredeti szövege ez volt:

„A célból, hogy az Erdélyben, Bánát–Temesben és Magyarországon románok által lakott területek és a mostani román királyság között fennálló, a történelmi fejlődés során keletkezett különbségek miatt bekövetkező kiegyensúlyozódásig is kikerüljünk minden társadalmi megrázkódtatást, a Nemzetgyűlés a fent említett területek részére fenntartja az *önkormányzat jogát*, mely autonómiának határait és tartalmát az az *alkotmányozó gyűlés* fogja megállapítani, mely ezen területek lakosságának – nemzetiségre és vallásra való különbség nélkül – kiküldötteiből fog összetevődni, és amely a fenti célból a megfelelő időben össze fog hívni.”⁶⁵ A gyulafehérvári többség azonban e helyett a következő szöveget fogadta el:

„II. A nemzetgyűlés fenntartja e területek *ideiglenes* autonómiáját az általános szavazati jog alapján megválasztandó alkotmányozó gyűlés összeüléseiig.”⁶⁶

Ha az eredeti szövegezéssel egybevetjük a módosított szöveget, szembevetendő az utóbbinak kétértelmű volta. A módosított szöveg meghagyta ugyanis az eredeti szövegből az „alkotmányozó gyűlés”-t, amely az eredeti szöveg szerint Erdély egész lakosságának küldötteiből tevődött volna össze: *nemzetiségi és vallási különbség nélkül*. Igen vitatható, hogy a határozat végleges szövegezése erre gondolt-e, vagy ez a pongyola meghatározás az átszövegezésnél csak véletlenül maradt meg. A szabatos fogalom-meghatározás ugyanis csak az lehetett volna, hogy „az egyesült román királyság alkotmányozó országgyűlésének határozataiig” terjed az ideiglenes autonómia.

Magyar részről 1919 márciusában még egy kísérlet történt Erdély önállósága érdekében, hogy a nemzeti kibékülés és nemzeti egyenjogúság alapján meg lehessen előzni Erdély kulturális és gazdasági kincseinek elpusztulását.

Gyárfás Elemér, az erdélyi magyarság egyik legkiemelkedőbb egyénisége, aki egész közéleti tevékenysége során mindig a nemzetiségek megbékéléseért, együttműködéséért küzdött,⁶⁷ 1919. március 24-én kihallgatáson jelent meg Iuliu Maniunál, a nagyszebeni Kormányzó Tanács elnökénél. Egy memorandumot vitt magával, amelyben „az erdélyi magyarsággal kötendő igazságos és méltányos béke, a wilsoni elvek s a történelmi Erdély alkotmányrendszerének alapján” 12 pontban összefoglalta „az erdélyi három nemzet uniójának alapelveit”. Az első négy pont szó szerinti szövege a következő:

„1. Erdély három nagy nemzete: a *magyar*, a *román* és a *szász* nemzet közös nagy érdekei: a közrend, személy- és vagyonbiztonság, a vallás- és lelkiismereti szabadság, a nyugodt kulturális és gazdasági fejlődés, a valódi szabadság és demokrácia védelmére s Erdély vérel

szentelt földjének jövő boldogsága érdekében *szoros, fölbonthatatlan uniót és szövetséget köt egymással.*

2. Magyarország területi integritásának és Nagy-Romániának az erdélyi nemzeteket ezidőszerint egymással szembeállító problémája *külpolitikai* kérdésnek tekintetik s mint ilyen fog annak idején Erdélyország arra hivatott legális organumai által végleges megoldáshoz jutni, a három nemzet ezen unióban biztosított autonóm jogainak teljes respektálása és intézményes védelme mellett.

3. Ugyancsak külpolitikai kérdésnek tekintetik s mint ilyen fog elbíráltatni az a további kérdés is, hogy mely területek tartozzanak az ekként három nemzet szövetségéből álló Erdélyországhoz.

4. A három nemzet 24 tagból álló kormányzótanácsot alkot, mely 10 román, 10 magyar, és 4 szász tagból áll, kiket saját nemzeteik ideiglenes képviselői delegálnak. Az így megalakított kormányzótanács határozatait egyhangulag, vagy legalább kétharmad szótöbbséggel hozza.⁶⁸

Ezek az alapelvek feltűnő hasonlóságot mutatnak az 1863–64. évi szebeni országgyűlésen megszavazott törvényekkel. De Erdély most sem volt már ura saját sorsának. Az uralkodó román közhangulat hatása alatt Gyárfás is érezte, hogy a memorandum elkésett, át se adta Maniunak. Később mégis Hätegan erdélyi román politikus kezébe került, aki csak annyit mondott: „nagyon érdekes”.⁶⁹

A bukaresti utasítások értelmében az erdélyi román politikusok tárgyalásokat kezdtek a szászok vezetőivel, de azok kezdetben eredménytelenek maradtak. Friedrich Teutsch, a szászok kitűnő püspöke és történetírója, még nem is olyan régen, a következő szavakkal fejezte ki a szászok álláspontját: „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvesz népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történetünknek és jövőnknek”.⁷⁰

A megszálló román hadsereg jelenléte, a román politikusok ígéretei a szászság vezetőinek egy részében azt a felfogást alakították ki, hogy népük jövő sorsa szempontjából helyesebb volna a román impériumot önként elfogadni, mint megvárni annak már elkerülhetetlen rákényszerítését. A szász népszervezet kibővített központi választmánya 1919. január 8-án Medgyesén kimondja, hogy „a szász nép a mai naptól kezdve a román birodalom tagjának tekinti magát, fiait és leányait a román állam polgárainak. Kéri Istent, hogy vezesse jóra és adja áldását ehhez a felelősségteljes lépéshez, melyet megtenni kötelességüknek érezték.”⁷¹

A csekély szótöbbséggel hozott medgyesi határozat megosztotta a szász közvéleményt. A szászok legnagyobb társadalmi szervezete emlékiratban tiltakozik Erdély elszakítása ellen, kijelenti, hogy a szász nép túlnyomó többsége nem azonosítja magát a medgyesi határozattal, mert azt a fegyverek erőszakolták ki. Erdély sorsát csak népszavazás döntheti el, a nemzeti-ségi kérdéseket csak önkormányzattal lehet megoldani. A medgyesi határozat azért is érvénytelen, mert ilyen fontos kérdésben csak a szász nemzetgyűlés (Sachsentag) illetékes határozni.⁷² Rá tíz hónapra azonban, november 6-án, amikor már ismeretessé vált, hogy a békekonferencia a bánági németek nagy részét is Romániához csatolta, a Sachsentag jóváhagyja a medgyesi határozatot, ugyanakkor új szász nemzeti programot állít fel.⁷³

A Bánátban négy nemzetiség: magyar, német (sváb), román és szerb nemzeti érdekek ütköznek össze. A hatalomért folyó harcban fontos szerepet játszanak az egymást váltogató szerb, román és francia megszálló csapatok.

Érthető, hogy érzelmileg a bánági szerbek Jugoszlávia, a románok Románia felé orientálódnak. A magyarok és a svábok Magyarországhoz kívántak tartozni, nemcsak érzelmi alapon, de gazdasági érdekből is. A magyar köztársasági kormány tehetetlenségének láttán, az idegen katonai megszállás fenyegető közeledtére a Bánát négy nemzetisége mintha felismerte volna érdekközösségét: 1918. októberében megalakítják a magyar–szerb–román Bánági Néptanácsot (ebben a svábok is részt vettek a magyarok oldalán), október 31-én pedig

Temesvárott kikiáltják a független Bánáti Köztársaságot,⁷⁴ amellyel kapcsolatban 1919. május 25-én memorandumot nyújtanak be a belgrádi francia főparancsnokához.⁷⁵

Természeteszerű, hogy a bánáti svábok fokozott aggodalommal figyelték a fejleményeket. A török hódoltság után csaknem teljesen elnéptelenedett Bánátban alig kétszáz éve betelepített szorgalmas svábok itt virágzó mezőgazdasági kultúrát teremtettek, és a jómódú, mintaszerűen gazdálkodó sváb parasztság elsősorban gazdasági helyzetének bizonytalanná válása, de nemzeti érdekei miatt is aggódott a várható területi átrendezés miatt. A mintegy 400 ezer főnyi bánáti svábság csaknem összefüggő területen az országrész egyik legnagyobb nemzetisége volt, Temes és Torontál megyék népességének csaknem egyharmad részét képezte. Az 1918. november első napjaiban Temesvárott megalakult Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) kezdetben határozottan a Bánát Magyarországhoz tartozása mellett foglalt állást. Amikor azonban elterjedtek a hírek, hogy Magyarország elveszti a Bánságot és a nagyhatalmak vagy Jugoszláviához, vagy Romániához csatolják, vagy ezek közt felosztják, a svábság magatartása megrendült.

Brătianu román miniszterelnök tiltakozik a Bánság megosztása ellen, és az egész Bánságot Romániának követeli. Ennek érdekében megnyeri a szászokat. Rudolf Brandsch, szász vezető és sajtóorgániumai azon fáradoznak, hogy a svábokat megnyerjék a román orientáció számára. A Kaspar Muth vezetése alatt álló Schwabenrat és a Schwäbische Volskpreste élesen ellenszegül. A szerb megszálló csapatok engedélyével 1918. december 8-án tartott sváb népgyűlés programot fogad el a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseiről.⁷⁶

Kaspar Muth a Temesvárra érkezett francia, angol és amerikai laptudósítók kérdéseire a bánáti svábság álláspontját a következőkben fejté ki:

1. Magyarországnál akarunk maradni, a VI. számú magyar néptörvényben lefektetett autonómiánk megtartása mellett, ha életképes, nem bolsevik Magyarország létesül.

2. Ha ez a lehetőség nem állana fenn, ez esetben népünk kifejezett kívánsága az, hogy a Bácskából és a Bánságból önálló, semleges köztársaság létesíttessék, a svájcihoz hasonló, az itt egyesesen lakó négy nemzet teljes egyenjogúságával.

3. Ha ez sem lehetséges, akkor népünk a területi kérdésnek olyan megoldását kívánja, hogy a sváb nemzet egészen együtt maradjon. Ha például úgy döntenének, hogy a Bácska és a Bánság jelentékeny része Jugoszláviához csatoltatik, ez esetben azt kívánjuk, hogy mindannyian Jugoszláviához csatoltassunk.

4. Ha ezeket a szempontokat nem vennék tekintetbe, össze kellene hívnunk a sváb nemzetgyűlést, hogy állást foglalhasson és dönthessen.

Egyébként arra kérjük az urakat, szíveskedjenek odahatni – amit már ismételtén kértünk –, adassék lehetőség népünknek, hogy megbízottja útján a békekonferencia előtt megvilágíthassa álláspontját.⁷⁷

A külügyminiszterek tanácsa 1919. május 23-án Párizsban döntést hoz a jugoszláv-román határ megvonásáról, a Bánságot kettéosztják.

A szerb csapatok megkezdik és július 27-én befejezik a Bánság azon részének kiürítését, amelyet a békekonferencia Romániának ítelt. Helyüket a román hadsereg foglalja el mindenütt, így Temesvárott is. Augusztus 10-én Temesvárott nagy román népgyűlést tartanak, amely követeli az egész osztatlan Bánság Romániához csatolását. Ezzel egyidejűleg összeül néhány száz radikális német és a bánáti svábok nevében a gyűlés kimondja:

1. Az összes bánáti svábok csak az osztatlan, egységes Bánságtól remélik minden bánáti nemzet jólétét. Ennél fogva mi a Bánság osztatlanságát kívánjuk.

2. Minthogy Temesvárt, a Bánság központját Romániához csatolták, és Románia királya felségjogait kiterjesztette a Bánságra, miután mi a gyulafehérvári határozatokban biztosítékot látunk arra, hogy népi jellegünket szabadon fejleszthetjük, anyanyelvünket szabadon használhatjuk, kívánjuk, hogy az egész Bánság osztatlanul Nagyromániához csatoltassék.⁷⁸

A bánáti svábok is hamarosan megkapták a leckét, hogyan értelmezik a román hatóságok a gyulafehérvári határozatokban lefektetett nemzetiségi autonómiát.

Nem múlik el még két hét sem a bánáti svábok egyesülési határozatától, amikor a né-

met kerületekből egyre-másra érkeznek a panaszok az állami iskolák elrománosításáról, román tisztviselők kinevezéséről, amelyekre a Deutsche Wacht című lap azt a cseppet sem megnyugtató feleletet adja, hogy ezek az intézkedések csupán „ideiglenes természetűek”, hiszen a gyulafehérvári határozatok elismerik a svábok jogait, hogy saját fiaik által igazgattassanak.⁷⁹

A sváb érdekek valóban hű képviselőit: Kaspar Muthot és három társát a román hatóságok 1919. szeptember 19-én letartóztatják és a fogarasi várba szállítják.⁸⁰

Ezek a tények világosan bizonyítják, hogy az önrendelkezés, a népakarat elvét a Bán-sággal kapcsolatban még jobban megcsúfolták, mint Erdély esetében.

Pedig a gyulafehérvári határozatok III. fejezete, proklamálva azokat az alapvető princípiumokat, amelyeket az új román állam megszervezésénél tiszteletben kell tartani, valóban ígéretes, szép szavakkal biztosítja az emberi és nemzeti szabadságjogokat:

„1. Teljes nemzeti szabadság az összes együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a közoktatásra, közigazgatásra és igazságszolgáltatásra a saját anyanyelvén, a saját kebeléből választott egyének által. Minden nép számarányának megfelelően kap képviseleti jogot az ország kormányzásában és a törvényhozó testületben.

2. Egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes vallásfelekezetei számára.

3. Tiszta demokratikus rendszer feltétlen megvalósítása a közélet minden terén.

4. Korlátlan sajtó-, egyesületi és gyülekezési szabadság; minden emberi gondolat szabad terjesztési lehetősége.”⁸¹

Hogy ezek az alapelvek bekerülhettek a gyulafehérvári határozatokba, annak a bizonyítéka, hogy az erdélyi román politikusok a bukaresti utasításoktól bizonyos vonatkozásokban mégis eltértek:

1. nem tettek hűségnyilatkozatot Ferdinánd királynak,

2. bár feltétel nélkül, mégis az alapelvekben körülírt kikötésekkel mondták ki Erdély egyesülését Romániával.

A nyugat-európai humánus és liberális demokrácia tisztultabb eszmevilágában nevelkedett erdélyi román szellemi elit ragaszkodott ezekhez a nemes hagyományokhoz. Ismerve a régi román királyság bizánci autokrata politikai erkölcsseit, a fanarióta korból örökölt romlott közéletét, ezen „alapvető princípiumok” határozatba foglalása által nyilván azt kívánta, hogy az egyesült Nagy-Románia is elinduljon a nyugati, tiszta demokratikus rendszer útján.

De az 1863–64. évi szebeni országgyűlésen éppen az erdélyi románság részéről leglelkesebben megnyilvánult transzszilván szellemnek már csak halvány visszfénye tükröződik a gyulafehérvári alapelvekben.

Sajnálatos tényként kell megállapítanunk azt is, hogy az alapelvek egyetlen pontjának valóra váltása sem történt meg soha. Az alatt a csaknem másfél év alatt sem, amíg az erdélyi román politikusokból álló Kormányzó Tanács valamennyire önállóan vezette Erdély ügyeit, de azután se, amikor erdélyi román politikusok állottak a bukaresti kormány élén.

Jogosan merül fel a kérdés: miért? Talán nem tudtak, talán nem volt elég erejük, hogy szembeszálljanak Bukarest egyre szélsőségesebb sovén politikájával? Vagy nem is akartak?

Woodrow Wilson Európa újjárendezésének princípiumát a népek önrendelkezési jogában jelölte meg. Szerinte a területrendezés az érdekelt népek, nem pedig az egymással rivalizáló államok érdekét kell szolgálja. Minden jogos nemzeti igényt ki kell elégíteni a lehetőség szerint, elkerülve azonban, hogy újabb tömegek kerüljenek kisebbségi sorsba és ezáltal a békét veszélyeztető viszályok keletkezessenek.

Wilson idealista elvei a Párizs-környéki békeszerződésekben egyáltalán nem érvényesültek. Egyetlen új határ megvonásánál nem kérdezték meg az érdekelt népeket, nem tartottak népszavazást, amely pedig a népakarat kinyilvánításának egyetlen megnyugtató módja.

Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés aztán a román igényeket messzemenően kielégítette: a magyar királyság területéből egy 102 ezer km²-es darabot kebeleztet be a román királyságba. Bár a román etnikum csekély (53,8%-os) abszolút többsége nem volt vitat-

ható, a terület népességének csaknem fele nem román nemzetiségű volt. Ezek közt is a magyarság másfél milliót meghaladó tömege, valamint a több mint félmilliónyi németség (erdélyi szászok és bánági svábok) jobbára összefüggő néptömböket alkottak. Még a 141 ezer főnyi szlávok különböző törzsei: szerbek, krassován–bolgárok, ruszinok, szlovákok, csehek településeinek nagy része is kisebb szigeteket alkotott a terület különböző részein.

A trianoni békeszerződés a soknemzetiségű Magyarországból újabb soknyelvű államokat hozott létre.⁸² Ezek mindenike „nemzeti államnak” deklarálta magát, holott mindenikben jelentős számú nemzeti és vallási kisebbség került a jogtalanság és elnyomás állapotába. Pedig akkor már világosan bebizonyosodott, hogy a nemzeti állam eszméje mennyire diszkreditálódott, és hogy ez egyik legfőbb oka az európai krízisnek. Közép-Kelet-Európa államainak ilyen módon történt újjárendezése megakadályozta, hogy ebben a térségben az etnikai autonómia és etnikai föderalizmus alapján alakulhasson ki egy tartós békerend.⁸³

A soknemzetiségű Erdély számára a trianoni békeszerződés semmiféle önkormányzatot vagy autonóm jogállást nem biztosított. Pedig ismerte a régi román királyság vallási és nyelvi kisebbségeivel szemben eddig követett bukaresti politikát, senki előtt sem lehetett kétséges, hogy ennek hiányában a román nacionalizmus teljesen szabad kezet kap az uralma alá került nemzeti kisebbségek elnyomására és nemzeti létük megsemmisítésére.

Éppen ezen tények ismeretében, a főhatalmak a békeszerződés előtt egy olyan szerződést akartak Romániával elfogadtatni, amelyben Románia garantálja nemcsak a békeszerződés által neki juttatott területeken, de a régebbi felségterületén élő valamennyi nemzeti és vallási kisebbség jogainak tiszteletben tartását.

Románia ezt belügyeibe való beavatkozásnak tekintette, míg a szerződés szövegezése körül hónapokon keresztül folyó alkudozások után a főhatalmak végül is energikus jegyzékben figyelmeztették a román kormányt, hogy amennyiben a szerződés kompromisszumos szövegét záros határidőn belül nem írja alá, a román területi igényeket nem ismerik el.⁸⁴ Csak ezek után történt meg 1919. december 9-én annak a szerződésnek az aláírása, amelyet általában párizsi kisebbségi szerződés néven ismerünk. A szerződés a nemzetiségi, faji, vallási egyenjogúság általános alapelveinek elfogadása mellett kötelezi Romániát, hogy minden alakosság nélkül román állampolgároknak ismeri el a régi román királyság területén élő mintegy 300 ezer zsidót, akiknek az állampolgárságot az 1878. évi berlini kongresszus határozott kikötése ellenére sem adták meg.⁸⁵ A nemzetiségi autonómia tekintetében csak egyetlen kikötés került a szerződésbe. A 11. cikk kimondja: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.”⁸⁶

A román politikának a kisebbségi szerződéssel szemben tanúsított vonakodása egyúttal már azt is jelezte, hogy számára elfogadhatatlanok a gyulaféhvári határozatok alapelvei is, amelyek a nemzetiségi jogokat kétségtelenül sokkal nagylelkűbben biztosították.

Az új román állam azonban a párizsi kisebbségi szerződést is ócska papírrongynak tekintette, sem betűjét, sem szellemét soha nem alkalmazta. A nemzetközi szerződések semmibevétele, kijátszása a bukaresti politikai erkölcs értelmezésében nem szégyennek, de nemzeti büszkeségnek minősült. Az 1923. évi alkotmánytervezet vitájában nem kisebb személy, mint Vintilă Brătianu jelentette ki: a kisebbségi szerződéssel megpróbálták a román állam egységes nemzeti jellegét meggyengíteni és fogadalmakkal – *amelyeket szerencsére nem teljesítettünk* – arra törekedtek, hogy Nagy-Romániából egy új és szerencsétlen Ausztria-Magyarországot csináljanak.⁸⁷

Annak ellenére, hogy a kisebbségi szerződés 1. cikke értelmében Románia kötelezte magát, hogy annak rendelkezéseit alaptörvényekül ismeri el és azokkal ellentétes bárminemű törvény vagy rendelet nem lehet hatályos, a román törvényhozás számos olyan rendelkezést hozott, amelyek a kisebbségi szerződés egyes rendelkezéseit lényegében hatályon kívül helyezték. A román jogi irodalom és a legfelsőbb bíróság joggyakorlata általában azt az elvet vallotta, hogy a nemzetközi szerződések még a közönséges törvényeknél is alacsonyabb jogi értékűek, a kormánynak jogában áll azok alkalmazását bármikor félretenni, ha a nemzeti

érdekek úgy követelik. Csak kivételnek tekinthető az ezzel ellentétes jogi felfogás, amely az előbb ismertetett elméletet veszélyesnek és zavarónak tekinti, mert lehetetlenné teszi, hogy Románia egy nemzetközi jogrendszerbe beilleszkedjék.⁸⁸

Látható tehát, hogy a párizsi kisebbségi szerződés gyakorlatilag semmi védelmet nem jelentett Románia nemzeti és vallási kisebbségei számára.

Ezek után nézzük, milyen garanciát nyújtottak a gyulafehérvári határozatokban lefektetett alapelvek?

A román történeti irodalom kezdettől fogva egységesen vallotta, hogy Erdély egyesülése Romániával a gyulafehérvári határozatok alapján történt. A nemzeti történelemszemlélet Nagy-Románia létrejöttét ettől a történelmi dátumtól, 1918. december 1-jétől számítja, figyelmen kívül hagyva, hogy ezt a területet nemzetközi jogi érvennyel csak az 1920-ban kötött trianoni békeszerződés csatolta Romániához. A mai szocialista Románia „marxista-leninista” szemléletű történetírói, akik a történelmi valóság tárgyilagosabb feltárása helyett inkább nemzeti legendák költésével igyekeznek a nacionalista szenvedélyeket fűteni, még tovább mennek. Szerintük a Gyulafehérvárt kimondott egyesülés a néptömegek forradalmi harcának eredménye, amit a békeszerződés már csak tudomásul vett.⁸⁹

A tárgyilagos nemzetközi történeti irodalom egyöntetű azonban abban a kérdésben, hogy Erdély egyesítése Romániával nem népszavazás alapján történt, hanem a fegyverek erejével. Így a legújabbak közül megemlítjük W. M. Turok szovjet akademikust, aki kételkedik abban, hogy a gyulafehérvári egyesülési határozat az önrendelkezési jog megvalósításának volna tekinthető, és rámutat arra, hogy Nagy-Románia létrehozása tekintetében a román hadsereg is fontos szerepet játszott.⁹⁰ Leo Valiani olasz történész pedig még kifejezettebben hangsúlyozza, hogy Nagy-Románia 1918-ban katonai győzelem, nem pedig demokratikus plebiscitum útján jött létre.⁹¹

Román részről a kortárs Ionel Brătianu miniszterelnök, a történelmi események egyik főszereplője, nyilván a tények tudatában nyugodtan jelenthette ki 1925-ben a bukaresti szenátusban: a tévedések elkerülése érdekében egyszer s mindenkorra tisztában kell lenni azzal, hogy a gyulafehérvári határozat nem más, mint egy jelentős manifesztum, de a román állam integritását nem ennek, hanem annak a szövetségi szerződésnek (értsd: a szövetséges és társult főhatalmakkal 1916. augusztus 14-én kötött titkos szerződés) eredménye, amelyet Románia 800 ezer katonájának vérével pecsételt meg. E szerint tehát Erdély nem más, mint egy fegyveres erővel meghódított tartomány.⁹²

A gyulafehérvári határozatok jogforrási értéke tekintetében a jogi irodalom sokkal tárgyilagosabb, mint a romantikus történelemszemlélet.

A román jogi irodalomban csak kivételesnek számít az a vélemény, hogy a gyulafehérvári határozatok érvényes jogforrásnak, Erdély és kapcsolt részei alaptörvényének vagy éppen nemzetközi szerződésnek tekintendők.⁹³

Ezzel szemben tény az, hogy az új román állam törvényhozása a gyulafehérvári határozatokat, mint az erdélyi románság szuverén akaratának kifejezését, sem teljes egészében, sem egyes részeit, soha törvénybe nem iktatta. Még a bukaresti kormány hivatalos lapjának 1918. december 13-i 212. számában megjelent 3631. számú rendelettvény is csak utal a gyulafehérvári határozatokra, de a király szuverén joga alapján rendeli el, hogy a határozatban szereplő területek „a román királysággal örökre egyesülve vannak és maradnak”.⁹⁴ Hasonló a szövegezése az előbbi rendelettvényt ratifikáló egy szakaszos törvénynek is, amely a hivatalos lap 1920. január 1-jei 206. számában jelent meg.⁹⁵

Így tételesjogi szempontból csak az a jogfelfogás támasztható alá, amely szerint a gyulafehérvári határozatok Románia alkotmányos rendszerében semmiféle jogforrási értéket nem képviselnek és a határozatoknak csak azok a részei képeznek törvényerőt, amelyeket a román királyság törvényhozása utólag elfogadott.⁹⁶ Ezt az álláspontot a leghatározottabban fejezi ki Max Hacman, aki szerint egyetlen kérdés, amiben a határozatok jogforrást képezhettek volna, az egyesülés kérdése volt, és szerinte csak ebben az egyetlen kérdésben volt joga a gyulafehérvári gyűlésnek határozni. De az egyesülést is a román királyság kormányza

hajtotta végre az Erdélybe küldött fegyveres erejével. Hacman további fejtegetései során előbbi álláspontját is megcáfolva, annak a nézetének ad kifejezést, hogy Romániának a világháború után hozzácsatolt területekre nemzetközi szerződésben (az 1916 augusztusában a társult főhatalmakkal kötött titkos szerződés) biztosított joga volt, így ezen területek Romániához csatolása sem a gyulafehérvári határozatokon, hanem más tényeken alapul, tehát a határozatok e tekintetben sem képeznek jogforrást. Annál kevésbé képez jogforrást a határozatok egyéb része.⁹⁷

A román jogi irodalom vitatja még azt is, hogy az erdélyi Kormányzó Tanács hatalma nem a gyulafehérvári határozatokon alapult, hanem az egyesülést kimondó 3632. számú királyi rendelettvénnyen, amely a Kormányzó Tanácsot csak bizonyos közhivatalok vezetésével bízta meg (átmenetileg) az erdélyi területeken, de nem adott törvényalkotási jogkört.

Mindezek ellenére a bukaresti politika nemzetközi vonalon, a külföld felé, úgy igyekezett beállítani a gyulafehérvári határozatokat, főleg annak III. 1. és 2. pontjait, amelyek valamennyi együtt lakó nemzet számára széles körű nemzeti, kulturális és vallási önkormányzatot biztosítottak, mintha azok valóságos jogforrást képeznének.⁹⁸

A román politikai és jogi irodalom azonban soha nem tesz említést arról a tényről, ami a gyulafehérvári határozatok szövegéből világosan kitévő, hogy a gyulafehérvári nagygyűlés csak az erdélyi és magyarországi *románok* gyűlése volt, ott csak a *románok* nevében mondták ki Erdély egyesülését Romániával, így tehát a csatlakozási nyilatkozat nélkülözötte a terület népességének csaknem fele részét kitevő *egyéb nemzetiségek* hozzájárulását.

Feltehető, hogy a bukaresti politikai körökben részben éppen emiatt, mert a fentiek értelmében a gyulafehérvári határozatokat nem tekintették az erdélyi lakosság összessége által hozott plebiscitumnak, de elsősorban azért, mert az azokban foglalt alapelvekkel nem azonosították magukat és azok által saját politikai törekvéseik korlátozását elfogadhatatlannak tartották, szóba sem jöhetett a gyulafehérvári határozatok törvényerőre emelése.

Pedig, ha a nemzetiségek közigazgatási, felekezeti és tanügyi önkormányzatát biztosították volna, a gyulafehérvári határozatokban foglalt alapelvek törvénybe iktatása és becsületes végrehajtása által, ezzel talán kibékíthették volna a nemzetiségeket, megteremthették volna az új román állam gazdasági, kulturális és társadalmi konszolidációjának, a szomszédaival, elsősorban Magyarországgal való kompromisszumos együttműködésnek alapjait. Ugyanúgy, mint ahogy az 1868. évi magyar nemzetiségi törvény szellemének következetes megvalósítása is – amely a községi és megyei önkormányzatokban a nemzetiségek részére szabad nyelvhasználatot biztosított – megteremthette volna a közigazgatásban és a közoktatásban a nemzetiségi nyelv korlátlan érvényesülését és ezáltal a nemzetiségek és a magyarság tisztességes kollaborációját.⁹⁹

A gyulafehérvári alapelvek feltűnő hasonlóságot mutatnak az 1868. évi magyar nemzetiségi törvénnyel. Nemcsak szellemükben és tartalmukban. De abban is, hogy egyikből se lett állampolitikai vezérelv, mindkettőt megtagadta az uralkodó politikai áramlat. Ennek szűkszerű következménye mindkét esetben az lett, hogy Magyarország, majd Románia is, képtelen volt erejét az égető társadalmi reformok megvalósítására, a gazdasági és kulturális felemelkedés előbbre vitelére koncentrálni. Ehelyett a nemzetiségi harcok állandó, izzó tüzeiben emésztődtek.

A Kormányzó Tanács azonban a gyulafehérvári egyesülési határozat alapján végérvényesen tekintve a román királyság felségjogainak kiterjesztését Erdélyre, már 1919 elején felszólítja a hivatalnokokat, bírákat, ügyvédeket stb., hogy tegyék le a hűségesküt Ferdinánd királynak. A magyarok az eskü letételét megtagadják, minthogy a békeszerződés még nem döntött nemzetközi hatállyal a terület hovatartozása kérdésében, s így az eskü követelése ellenkezik a nemzetközi jogelvekkel. A román hatóságok az esküt megtagadó tisztviselőket elbocsátják. A megélhetésüktől megfosztott hivatalnokok, valamint az „államellenesség” címén kitoloncoltak tízezrei kénytelenek elhagyni Erdélyt. Hivatalos nyilvántartás szerint már 1918-ban több mint 40 ezer, a békeszerződés megkötéséig pedig már a százezret is meghaladja a Magyarországra érkezett erdélyi menekültek száma.¹⁰⁰

A közhivatalokat, főleg a vezető állásokat románokkal töltik be, tekintélyes részüket az Ókirályságból telepítik át. Katonai karhatalommal román birtokba veszik a kolozsvári egyetem és klinikákat, a nemzeti színházat. Megkezdí brutális működését a királyságból átvezényelt román csendőrség, bevezeti a botbüntetést, ezt a középkori csökevényt, amely Romániában törvényes büntetési eszköz volt.

A kocka el volt vetve.

A nyugat-európai kultúra szerves részét alkotó Erdély és kapcsolt részei, a latin–germán civilizáció e legkeletibb bástyája, az 1918. év végén a román királyi hadsereg megszállása által ténylegesen, az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés alapján pedig a nemzetközi jog által is elismerten egy olyan államba kebeleztetett be, amely nemcsak szellemében és politikai módszereiben tipikusan balkáni, de Besszarábia és Dobrudzsa hozzácsatolása folytán geográfiai-gazdasági-szellemi súlypontja még hangsúlyozottabban a Balkán, Kijev és Bizánc felé tolódott el.

Erdélytől megtagadtak minden autonómiát, de Erdély mégis egy külön sziget, corpus separatum maradt Nagy-Románia testében. Nemcsak a Kárpátok magas hegygerince választotta el a hegyeken túli részekről, de elsősorban büszke történelmi tradíciói, jóval magasabb fokú szellemi és gazdasági kultúrája, a balkánitól élesen különböző társadalomszerkezete, a közmorálról, emberi szabadságjogokról és politikai módszerekről vallott felfogása.

Tűz és víz, világosság és sötétség, felvilágosodás és babona, közéleti erkölcs és baksisos korrupció, nyugati parlamentáris szabadság és keleti tirannizmus soha nem férhet meg egymással. Ez magyarázza meg azokat a rendkívül éles, sokszor a parlamenti verekedésekig és választási urnalopásokig fajuló konfliktusokat, amelyek már az összetakolt Nagy-Románia kezdeti időszakára annyira jellemzőek. Nem csak a magyarokról és németekről van itt szó. A kárpátontúli románságot az ortodoxia elzárta a latin kultúrától. De az erdélyi románság latin műveltségű volt, évszázadok óta európai levegőt szívott, nemzeti törekvéseiért a nyugati parlamentáris szabályok szerint folytathatta küzdelmeit, közművelődési, gazdasági szempontból már csaknem egy nívón állott az államalkotó magyarsággal, de mindenestre jóval magasabban a kárpátontúli fajtestvéreinek átlagos színvonala fölött, közéleti erkölcs tekintetében pedig ugyanazon elveket vallotta magáénak, mint Európa és benne Erdély minden kultúrnépe.

Így nem csodálkozhatunk azon, hogy hamarosan az erdélyi románok is felvetik a kérdést: vajon volt-e haszna Erdélynek abból, hogy Romániához csatolták? Szenvedélyes hangon vágják a bukaresti kormány fejéhez, hogy lábbal tiporja a nemzeti szuverenitást, megálazza az emberi méltóságot, hogy a magyarok sem korlátozták jobban a románok szólásszabadságát, hogy az uralkodó párt csak Erdély megvetését, gyűlöletét és átkait tudta eddig megszerezni, és hogy legyenek újra átkozottak azok a régi határok, amelyeket román és román közt az egyesülési határozatok romboltak le.¹⁰¹

Az erdélyi román nemzeti párt egyik vezető egyénisége, Alexandru Vaida-Voevod már 1922-ben keserűen írja: „Nagyon sok erdélyi román valósággal kételkedik abban, hogy mi erdélyi románok ugyanahhoz a fajhoz és nemzethez tartozunk, mint a régi királyság románjai. Mi erdélyiek a régi királysággal történet egyesülés által semmit nem nyertünk.”¹⁰²

Az erdélyi románok, magyarok és németek, főként a szellemi elit, egyre elviselhetetlenebbnek érzi az Erdély évszázados hagyományait, kulturális és gazdasági értékeit megsemmisítéssel fenyegető bukaresti fanarióta basáskodást, amely a magasabb rendű erdélyi életforma lesüllyesztésével igyekszik Nagy-Románia társadalmi egységét megteremteni. Erdély három nemzetének az európai szellemiség közös forrásából táplálkozó intelligenciája ismét ráeszmél arra, hogy történelmi távlatban drágább kincs a sorsközösségük parancsolta kapcsolatok erősítése, mint az egymás elleni szembeállástól a szupremácia adott helyzeteiben várható látszólagos előnyök. Poraiból újjászületik a transzszilván gondolat. Megindulnak a közeledő lépések egymás felé. Inkább irodalmi, mint politikai vonalon. Szimbolikus formában, bizalmas megbeszélések keretében, hiszen az erdélyi önállóság gondolata

Nagy-Románia nemzeti egysége elleni merényletnek, így a törvény értelmében hazaárulás büntetnének minősült.¹⁰³

De százsz részről nyilvánosságra került mégis Hermann Müller politikai tanulmánya, amely autonóm Erdélyt javasol, az adott helyzetben természetesen a román állam keretében.¹⁰⁴

Erdély és kapcsolt részeinek sorsa ekkor már megpecsételődött, és ez Erdély fogalom-meghatározásában is változást idézett elő. Azóta politikai értelemben Erdély területe kitért az azonos azzal az egész területtel, amelyet a trianoni békeszerződés a magyar királyságból Romániában kebelezett be. Ennek a területnek a történelmi Erdély a magva, de a többi része: a Bánság keleti fele, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros több évszázados tradíciói is szorosan kapcsolódnak Erdély sorsához, legnagyobb részére századokon keresztül kiterjedt az erdélyi fejedelmek védő pajzsa. A Trianonban megvont határ tehát olyan területeket csatolt a történelmi Erdélyhez, amelyeknek nemcsak múltja nem idegen az erdélyi sorstól, de kulturális, etnikai szempontból valósággal Erdély peremvidékének tekinthető.

Ez a terület nem azóta lett tájegységgé, hogy egységesen egy új államalakulat része lett. Egy terület tájegységi jellegét a rajta élő népesség nemzetiségi hovatartozása, közös történelmi tradíciói, ugyanazon kultúrközösségbe való beágyazottsága és gazdasági-társadalmi struktúrájának azonossága határozzák meg. A mai, tágabb értelemben vett Erdély tájegységi jellegét mindezen felül meghatározza az a tény is, hogy ez az a terület, amelyen a magyar és román élettér összetalálkozik, egymásba keveredik, amelyen a magyar és román etnikum a németiség néptörédekeivel együtt, évszázadok folytán egymástól tanultva és egymással versengve egy európai jellegű szellemi és gazdasági kultúrát, virágzó városokat teremtett. Ez a kultúra három nyelvű ugyan, de mégis van benne valami közös sajátosság, ami megkülönbözteti a nyugat felől határos alföldi jellegű magyar kultúrközösségtől, de még inkább a Kárpátok gerince által elhatárolt ortodox balkáni világtól. Ezt a közös sajátosságot nevezzük ezzel a szóval: *erdélyi*. Azt a földet, amelyen ez a kultúra kivirágzott, egyként a magáénak vallja román, magyar és német. Mindhárom történelmi nemzet fiai büszkén vallják magukról: „erdélyi vagyok!”

Ezt a területet mint egységet az impériumváltozás alkalmával és utána még évekig a román hivatalos és népi terminológia is egyszerűen csak *Transilvania* vagy *Ardeal* néven említette.¹⁰⁵ Csak az 1925. évi új közigazgatási törvény¹⁰⁶ tagolta fel 3 tartományra (provinciá): a *Bánság* (Banat), amelyhez Krassó, Szörény, Temes-Torontál megyék tartoztak, *Körösvidék–Máramaros* (Crișana–Maramureș) tartomány Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékkel, *Transilvania* tartomány pedig az összes többi megyékkel.

ELGONDOLÁSOK EURÓPA IGAZSÁGOS ÚJJÁRENDEZÉSÉRE, AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLY FELTÁMASZTÁSÁRA

Magyarország már a trianoni békeszerződés aláírása alkalmával hangoztatta, hogy a szerződést csak kényszer hatása alatt írja alá. A magyar külpolitika alapvető célkitűzése volt szüntelenül a békeszerződések revíziója.¹⁰⁷ Ennek lehetősége nemzetközi jogi szempontból a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 19. cikkén alapult.¹⁰⁸

A revíziós politika azonban éles ellentétben állott Franciaország célkitűzéseivel; Közép-Kelet-Európában a francia gazdasági, pénzügyi és politikai befolyás biztos bázisának azokat az utódállamokat tekintette, amelyek éppen a francia politikai koncepció érvényesülése folytán jutottak jelentős területgyarapodáshoz a volt Osztrák–Magyar Monarchia területéből. A francia védnökség alatt Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia közt létrejött ún. kisantant elsőrendű célja éppen a Trianonban teremtett status quo fenntartása, konkrétan a magyar békerevíziós törekvések megakadályozása volt.

A német gazdasági és pénzügyi expanzió egyre erőteljesebben kezd érvényesülni, első-

sorban Romániában. Majd, amikor 1938-ban Románia véres belső harcok, az antiszemitizmus nyílt fellángolása után formálisan is szakít a parlamentáris demokráciával, fasiszta-náci mintára egypárt rendszerű totalitárius diktatúrát valósít meg, a kisantant politikai szövetségének hatékonysága egyre kérdésesebbé válik.

A magyar revíziós politika első realisabb megfogalmazása mindenekelőtt Angliában keresett támogatást. Az angol politika akkor már végzetes tévedésnek tekintette az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását, miután bebizonyosodott, hogy az 50 millió lakossal bíró gazdasági egység felszámolása csak a legsúlyosabb gazdasági válság állandósulását eredményezte valamennyi nép számára, de nem oldotta meg, sőt súlyosbította a nemzeti ellentétet.

Bethlen István nagy visszhangot keltett angliai előadásai¹⁰⁹ szinte a második világháború borzalmas kataklizmájának megsejtett révületében, az európai egység ma már diadalmas eszméjének előfutárjaként mutattak rá a békeszerződések revíziójának, a kis népek kollaborációjának szükségességére, cassandrai szavakkal megjósolva, hogy ellenkező esetben „Középeurópa kis népeire vagy a keleti szláv óriás fog kezet emelni, vagy a germán Drang nach Osten, vagy egymással megegyezve mindkettő”.¹¹⁰

Ezekben az előadásokban Bethlen István, aki mint erdélyi, az erdélyi kérdések alapos ismerője, realisan és nemzeti önzés nélkül felrajzolta az erdélyi kérdés lényegét és igazságos megoldásának lehetőségeit.

„Két nép különféle jogcímen igényel egy olyan külön geográfiai egységet képező területet, amely közöttük fekszik és amelyen a két nép annyira keverten lakik, hogy nyelvi határokat vonni ezen a területen alig lehet. Közülök ma már egyik sem fog soha belenyugodni abba, hogy e terület végleg a másiknak az uralma alá kerüljön, mert mindegyik kész a legközelebbi alkalmat felhasználni arra, hogy ha ma a szerencse a másiknak kedvezett, holnap a szerencse kerekét a maga számára fordítsa vissza.”¹¹¹

Az erdélyi kérdés kompromisszumos megoldásának szerinte a következő módozatai adódnak:

1. A terület megosztása a nyelvhatárok szerint, ha ez egyáltalán lehetséges.
2. A terület megosztása és a lakosság kicserélése.
3. A határok eltüntetése, a kisebbségi jogok kellő garanciája mellett.
4. Azon az úton, hogy Erdély egyiké sem lenne a két nemzet közül, hanem függetlenné válna és területén a nemzetek teljes egyenjogúsításával minden ott lakó nép nemzeti autonómiát és önkormányzatot kapna.¹¹²

Alapos fejtegetés után az első három megoldást elveti, és az erdélyi kérdés megoldásának egyetlen igazságos lehetőségeként az önálló Erdélyt jelöli meg, amely nem lenne se Romániáé, se Magyarországé, vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne, területén pedig az ott lakó három nemzet testvériesen osztozkodna az állami hatalomban.¹¹³

Bethlen István – miként előtte és utána is sokan mások – Svájcot jelöli meg mintaképpül. Erdély mint keleti Svájc volt az erdélyi román nemzeti párt politikai programja, egy föderalisztikus alapon felépülő dunai birodalom keretében.¹¹⁴

Svájc három, Erdély két nemzet találkozásának ütközőpontjában fekszik. Mindkét országban három nép él egymással bonyolult keveredésben. Svájc példája iránymutató Erdély számára is: ha el akarja kerülni, hogy a szomszéd nemzetek állandó civódásának áldozatává váljék, független állammá kell válnia, a területén élő nemzetek teljes egyenjogúsága alapján, amelynek biztosítéka a geográfiai adottság, a közös múlt és annak küzdelmei, az érzelmeknek és a gondolkodási módnak olyan rokon vonásai, amelyek őket az ezen területen kívül élő fajrokonaitól megkülönböztetik.¹¹⁵

Ebben az időben jelenik meg Kós Károly remek megfogalmazásában a transzszilván eszme történelmi szintézisét és sorsszerű próféciját hirdető könyv, amely azóta is az önmagára talált Erdély evangéliuma. Érdemes idézni befejező gondolatait:

„A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot

és ezt a pszichét vállalták és azoké lesz a jövőben, akik ezt vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszközzel.

...De mely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...”¹¹⁶

Az erdélyi románság egyik legkiemelkedőbb egyénisége is megnyilatkozik. Iuliu Maniu 1937. január 27-én Mester Miklóshoz intézett magyar nyelvű levelében, köszönetet mondva *Az autonom Erdély* című könyvének megküldéséért, szó szerint ezeket írja: „Erdély múltja megérdemli és mindnyájunk érdeke megköveteli, hogy történelmét átértsük és átérezzük, amit csak alapos tanulmányozás útján érhetünk el.” A levélen az aláírás is magyarul, így: Maniu Gyula.¹¹⁷

Maniu, ahogy akkor emlegették, a „badacsonyi remete”, a bukaresti politikai intrikáktól megundorodva, visszavonultan élt szilágybadacsonyi birtokán. Amikor az erdélyi románok nagy államférfia arra int, hogy *mindnyájunk érdeke* Erdély történelmét átérteni és átérezni, vajon mit érezhetett, mire gondolhatott?

Említsük meg még ezzel kapcsolatban: bizonyára nem véletlen, hogy Maniival együtt az erdélyi románság csaknem mindenik politikai vezetője a bukaresti fanarióták börtöneiben fejezte be életét...

A KETTÉSZAKÍTOTT ERDÉLY

A közép-kelet-európai térség föderaliztikus újjárendezését, és ezen belül az erdélyi kérdés kompromisszumos megoldását az ehhez szükséges nyugodt politikai atmoszféra hiánya lehetetlenné tette. A fasiszta Olaszország és a hitleri Német Birodalom, hadseregeinek erejére támaszkodva, erőszakos eszközökkel fogott hozzá Európa térképének újra rajzolásához. Ausztria bekebelezését 1938-ban követte Csehszlovákia feldarabolása. Románia és Jugoszlávia lábhoz tett fegyverrel nézte mindezt, a kisantant katonai szövetsége megsemmisült.

Amikor aztán a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió közös megegyezéssel felosztotta egymás közt Lengyelországot, bebizonyosodott, hogy a nyugati germán és a keleti szláv óriás osztozkodása Közép-Európa kis népein nem sötét vízió csak, hanem keserű valóság.

Az események gyors egymásutánban peregnek tovább. A szovjet hadsereg 1940. június 28-án elfoglalja Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Ezzel megindul Nagy-Románia felbomlása. Magyarország és Románia közt közvetlen tárgyalások indulnak Erdély sorsára vonatkozóan. Miután a tárgyalások eredménytelenek maradtak, a román kormány felkérésére Németország és Olaszország vállalja a döntőbírói szerepet. Az 1940. augusztus 30-án hozott II. bécsi döntés Erdélyt kettéosztja, északi részét visszaitélve Magyarországnak. A döntés egyik ország közvéleményét sem nyugtatja meg. A romantikus magyar nacionalizmus keveselli, amit visszakapott, változatlanul egész Erdélyre igényt tart, történelmi jogon. Az ultranacionalista román közvélemény sokallja azt, amit vissza kellett adnia, az „egyetlen barázdát se!” jelszava alapján, töretlen bizalommal várja a szerencse kerekének fordulatát, hogy újból birtokba vehesse mindazt, amit többségi jogon és a római-dák folytonosság elmélete alapján jogos tulajdonának tart.

Észak-Erdély magyarsága, 22 év kisebbségi elnyomásának keserűségéből felszabadultán, boldog örömmel fogadja a virágosan, nótaszóval bevonuló magyar csapatokat, de örömébe belevegyül a féltő aggodalom a Dél-Erdélyben román uralom alatt maradt félmilliónyi magyarság kisebbségi sorsának súlyosbodása miatt. És a jövőt fürkésző rettegés: vajon Erdély kétfelé darabolása az erdélyi probléma megoldásának időtálló megoldása marad-e? Vajon mikor és hogyan fordul újra a szerencse kereke?

Észak-Erdélyből kivonták a román karhatalmi alakulatokat, a román egyetemi és főis-

kolai tanárok is eltávoztak, mint 1919-ben a magyar tanári kar, ugyanígy a közigazgatás és bíraskodás magasabb fokú funkcionáriusai. A román nép, iparos, kereskedő és lateiner osztály azonban helyén maradt és minden különösebb ellenállás vagy ellenszenv nélkül fogadta az új helyzetet.

Megindult a kölcsönös népcseré, részben hatalmi erőszakkal, részben önkéntesen. Száz- ezres tömegekben telepedtek át, délről északra a magyarok, északról délre a románok.

A bécsi döntést követően Románia kénytelen a balkáni háborúban meghódított Dél-Dobrudzsát is átengedni Bulgáriának, így a világháború után szerzett területeiből csak Erdély és Bukovina déli része marad birtokában. Ismét kicsi ország lett, de annál nagyobb szociális feszültséggel.

A vasgárda szélsőséges sovinizta jelszavakkal lázba hozza úgyszólván az egész románországot, véres terrorakciók folynak az egész országban, zsidókat, magyarokat gyilkolnak, de fanatikus örületükben még románokat sem kímélnék. Nicolae Iorga, a nagy román történész után több vezető személyiség is gyilkosság áldozata lett. Az országban teljes az anarchia, a polgári politikusok tehetetlenek, II. Károly király 1940. szeptember 5-én Antonescu tábornokot nevezi ki miniszterelnöknek, aki kormányába bevonja a vasgárdistákat is. Másnap a király lemond és elhagyja az országot. A Vasgárda a hatalom kizárólagos birtoklásáért küzd, fegyveres bandái 1941. január 22-én Bukarestben megtámadják a középületeket, birtokba veszik a rádiót, a zsidók lakásait és üzleteit kifosztják, zsidók százait hurcolják a vágóhídra, ahol kegyetlenül lemészárolják. Antonescu tábornok katonai erővel leveri a lázadást, a napokig tartó harcoknak mindkét részről több ezer halálos áldozata van. A román kormány kérésére már 1940 októbere óta német katonai egységek állomásoznak Romániában. Ezek segítségével Antonescu, a „vezér” korlátlan katonai diktatúrát vezet be.

1941. júniusában a hitleri Németország szövetségeseiként a román hadsereg visszafoglalja Bukovinát, Besszarábiát, elfoglalja Odesszát és a Dnyeszteren túli területeket, Transznisztria néven Romániához csatolását tervezi. A román katonaság kegyetlen zsidóvérengzéseket végez, Besszarábia 150 ezer főnyi zsidóságából alig 7 ezer marad életben. A zsidókat az ország egész területén lágerekben gyűjtik össze, amelyekben tömegesen pusztulnak el az elégtelen élelmezés és járványos betegségek következtében. Ezek közt a leghírhedtebbek voltak a transznisztriai deportáló táborok. A romániai zsidó közösség adatai szerint 265 ezer zsidó esett áldozatul a vasgárdisták és az Antonescu-diktatúra antiszemita örületének.

Hitler szovjetellenes háborújához Magyarország is kénytelen egy egész hadsereget rendelkezésre bocsátani. A magyar kormány különbélke kísérleteinek leleplezése után 1944 márciusában a németek megszállják Magyarországot és megkezdik a magyarországi zsidók deportálását németországi lágerekben. Észak-Erdély mintegy 150 ezer főnyi zsidó lakosságának legalább fele része esik áldozatul a német lágerek ismert embertelen módszereinek.

A fejlemények beigazolták azon kevés számú politikusok előrelátását, akik szerint magyarok, románok és a többi közép-kelet-európai nemzetek mind csak egyszerű sakkfigurák a Harmadik Birodalom kelet felé törő nagyhatalmi politikájában. A Szovjetunió ellen meginduló háborúban magyaroknak és románoknak egyaránt súlyos véráldozatot kellett hozniuk a hitleri német hadsereg oldalán. Ha valamelyik részről némi vonakodás mutatkozott, az újabb emberanyagot és gazdasági hozzájárulást követelő német igényekkel szemben, csak egyetlen bűvös szó kellett: Erdély! A románok felé így: Dél-Erdélyt is odaadjuk a magyaroknak. A magyarok felé így: Észak-Erdélyt ismét visszaadjuk a románoknak. A történelem során Erdély még soha nem játszott ilyen tragikus, megalázó szerepet a nagy hatalmak harcában.

Ez a megalázó szerep nem ért véget akkor sem, amikor a német hadsereg katonai veresége már nyilvánvalóvá vált. Amikor a magyarok próbálkoztak kilépni a német katonai szövetségből, ismét Erdély volt a jelszó. Amikor pedig a győzelmesen nyugat felé törő szovjet armádia egységei már Bukarestet fenyegették, az 1944. augusztus 23-án megkötött fegyverszüneti szerződésben a Szovjetunió biztosította Romániát, hogy katonai átállásának jutalmaként visszakapja „Észak-Erdélyt vagy annak egy részét”.

Ezt követően a szovjet és a királyi román hadsereg különösebb ellenállás nélkül birtokba vette Észak-Erdélyt. A román katonaság és az ún. Maniu-gárdisták Észak-Erdély védtelen magyar lakosságán kegyetlen, véres bosszút állottak a bécsi döntés miatt. Sok helyütt valószínűségi vérfürdőket rendeztek, fejszével nyakaztak le ártatlan embereket, a 16 éven felüli férfi lakosságot regáti vagy oroszországi lágerekbe hurcolták, ahol ezrével pusztultak el éhezés és járványok következtében. Mindezt megsokallta már a szovjet katonai parancsnokság is, és 1944 novemberében kipurított a román karhatalmat Észak-Erdélyből, ahol a következő év márciusáig amolyan autonóm köztársaság formájában a demokratikus önkormányzat elvei szerint látták el a közigazgatási és rendfenntartási feladatokat, a szovjet hadsereg védelme alatt. Ebben az időben és még ezt követően is Erdély, illetve Észak-Erdély ismét kecsegtető politikai játékszer lett, ezúttal a szovjet politika kezében. A románokkal kötött fegyverszüneti szerződés azt a lehetőséget tartotta fenn a Szovjetunió számára, hogy Észak-Erdélynek csak „egy részét” adják vissza a román királyságnak. Ezt a magyar köztársasági kormány bátorításnak tekintette, hogy a párizsi béketárgyalásokon szerény területi igényekkel lépjen fel Romániával szemben. A magyar igényeket a szovjet kormány kezdetben támogatta, végül azonban a nagyhatalmak határozata értelmében a két ország között változatlanul megmaradtak az 1920-ban megvont trianoni határok.

Erdélyt ismét teljes egészében birtokba vette a román karhatalom és közigazgatás, amely a kisebbségi magyarságot tette felelősség a bécsi döntésért, a háború minden szenvedéséért és pusztításáért. A román sajtó gyűlölködő hangja olyan magyarellenes közvéleményt teremtett, amely a magyarok életének, személyes szabadságának, vagyonának megfosztását, önkényes megsemmisítését nemzeti hőstettnek tekintette. Az egyetlen, aki az emberi jogok védelmében szót mert emelni és Groza Péter miniszterelnökhöz intézett emlékiratában¹¹⁸ részletesen feltárta a magyarság elviselhetetlen helyzetét, Márton Áron erdélyi püspök volt. Később őt is több évi börtönre vetették.

Ezúttal a németek (erdélyi szászok és bánági svábok) helyzete még szörnyűbb volt. Nőket, terhes asszonyokat, gyermekeket tömegesen hurcoltak regáti és oroszországi lágerekbe, ahonnan jó részük soha nem tért haza. Elkobozták házukat, otthonukat, földjüket, majd tömegével telepítették ki az országból.

A kárpátontúli románságnak ez a második honfoglalása még kegyetlenebb, önkényesebb, és főleg jóval nagyobb méretű volt, mint az első 1920-ban, amelyet még a földreform, az iskolatörvények és a nyelvrendeletek forma szerint törvényes eszközeivel hajtottak végre. Ez a második most már nem csak a magyarok ellen irányult. Birtokba vették nemcsak a magyarok, de a németek és zsidók ingó és ingatlan javait, amelyeknek tulajdonosai a háborúban elhaltak, a szovjet hadsereg közeledtére elmenekültek, vagy a deportálásban elpusztultak. És azokat a magyar, német és zsidó vagyonokat is, amelyeket a legkülönbözőbb, alapos vagy alaptalan indokkal elkoboztak. Ezt a hatalmas arányú honfoglalást pénzértékben felbecsülni szinte lehetetlen.

A Mihály király detronizálása után 1947. december 30-án létrejött Román Népköztársaság a sztálini nemzetiségi politika és a proletár nemzetköziség elvének meghirdetésével forma szerint egyenjogú állampolgároknak ismerte el a nemzeti kisebbségeket, sőt a nemzeti kisebbség fogalmát helyettesítette az „együttélő nemzetiségek” (naționalități conlocuitoare)¹¹⁹ elnevezéssel. Ez azonban csak annyi változást jelentett, hogy a románosító politika finomabb, rafináltabb, burkoltabb formákat öltött.

A megerendszer felszámolásával az ország közigazgatását tartományi alapon szervezték meg. Erdély területét az eddigi 23 megye helyett 7 tartományra osztották fel. Ezek egyike, amelyben a magyar nemzetiség 77,3%-os abszolút többségét a hivatalos statisztika is kimutatta, és magva a Székelyföld volt, a *Magyar Autonóm Tartomány* nevet kapta. Ennyi

maradt az autonóm Erdélyből. De ennek is csak neve volt autonóm, mert hatáskörét ugyanaz a törvény szabályozta, amely az ország összes többi tartományára érvényes volt, amelyek nevében az autonóm szó nem szerepelt. Mindössze annyi volt a különbség, hogy a helyi hatóságok és bíróságok előtt lehetett magyarul szólni, elfogadták a magyar nyelvű beadványokat is, csak hogy ez sok esetben hátrányt és nehézséget jelentett, mert az autonóm magyar tartományban működő hivatalnokok és bírák jó része nem tudott magyarul. Eleinte a helységtáblák és az üzleti cégfeliratok kétnyelvűsége (párhuzamosan román és magyar) is megengedett volt. Ebben a tartományban a magyarságnak nyújtott látszólagos többletjogok viszont jó ürügyül szolgáltak arra, hogy Erdély többi tartományaiban, amelyeket úgy szerveztek meg, hogy a magyarság mindenütt csak 6,5–28,4% közötti kisebbségben volt, a németek számaránya pedig egyetlen tartományban sem haladta meg a 16,5%-ot, erre való hivatkozással a kisebbségi jogokat még erőteljesebben korlátozták.

Kétségtelen, hogy a közművelődés terén a nemzeti kisebbségek részére történtek könynyítések. Ha nem is a szükséges mértékben, de elég szép számban működhettek magyar, német, szlovák, szerb nyelvű elemi és középiskolák. Kolozsvárott engedélyezték a magyar nyelvű Bolyai Tudományegyetem (bár a régi egyetemi épületeket és klinikákat a román egyetem véve birtokába, egyetlen kisebb épületbe szorult, orvosi fakultását pedig átkényszerítették Marosvásárhelyre), továbbá a mezőgazdasági, pedagógiai és színművészeti főiskolák működését, a képzőművészeti és zeneművészeti főiskolákon magyar szekciók vagy magyar nyelvű párhuzamos katedrák működhettek.

Mindez azonban csak nagyon rövid életű volt és fokozatosan megindult az egységes Románia egész közoktatásának nemzeti alapon való átszervezése. A Bolyai Egyetemet beolvasztották a román egyetembe, átmenetileg még „Babeş-Bolyai Egyetem” elnevezéssel. De a főiskolai és egyetemi oktatás hivatalos nyelve már román, a magyar csak a magyar nyelvtudományi tanszéken maradt. Nincs már magyar vagy német nyelvű iskola, csak magyar vagy német tanítási nyelvű osztályok az egységes román elemi és középiskolák keretében, a szakiskolákban még ez sem. A román nyelv oktatása a magyar és német tanítási nyelvű osztályokban már az óvodai fokon kötelező. Sikeresen bevitték a kisebbségek tudatába, hogy a román államnyelv tökéletes elsajátítása rájuk nézve nemcsak előnyös, de a társadalmi és gazdasági boldogulás egyik legfontosabb előfeltétele. A középiskolai, szakiskolai és főiskolai felvételi vizsgákon csak az indulhat a siker reményével, aki szóban és írásban perfekt bírja a román nyelvet, tökéletesen ismeri a román nemzeti irodalmat, nemzeti történelmet. Mert a felvételi vizsgák nyelve román és a nemzeti tárgyak ismeretéből mindenik vizsgáznia kell. Mindezek következménye az, hogy a kisebbségi szülők egyre növekvő része az anyanyelvi oktatás fokozatosan szűkülő lehetőségeit sem veszi igénybe, gyermekeiket sokszor már a legalacsonyabb fokon román oktatási nyelvű osztályokba íratják be. A jelszó: „anyanyelvén úgyis tud, sokkal fontosabb, hogy tökéletesen megtanuljon románul”. Ennek egyik következménye az, hogy a kisebbségi gyermekek egy része már nem ismeri ősei nemzeti irodalmát, anyanyelvén nem tud helyesen írni se, gondolatait szabatosan már csak románul tudja kifejezni szóban és írásban, kétnyelvűvé válik, majd fokozatosan egynyelvűvé, de ez román. Másik következménye pedig az, hogy a kisebbségi pedagógusok állás nélkül maradnak, ha nincs meg a minimális létszámú tanuló egy kisebbségi tannyelvű osztály létesítéséhez. És a töredék létszámot még azok a szülők is kénytelenek román osztályokban beírni, akik még nem úgy gondolkodnak, mint azok a szülők, akik miatt a létszám nem jött ki. Nem hatósági kényszerrel szüntetik meg a kisebbségek anyanyelvi oktatását, de fokozatosan megszűnik önmagától, a kisebbségek nyelvhasználati lehetőségének egyre alacsonyabb fokra és egyre szűkebb körre szorulása következtében.

Igaz, nincs már kiírva a hatósági helyiségekben, hogy „románul beszéljete!” (vorbiți românește!). Sőt a szocialista Románia alkotmányának 22. szakasza azt is kimondja, hogy a helyi közigazgatás szervei azon területeken, ahol a románokon kívül más nemzetiségűek is laknak, szóban és írásban ezen nemzetiségek nyelvét is használják, ezen nemzetiségek sorából is neveznek ki tisztviselőket, vagy olyanokat, akik a helyi lakosság nyelvét ismerik. A

bíraskodással kapcsolatban a 109. szakasz annak kimondása után, hogy a bíraskodás az állam egész területén román nyelven történik, a nemzetiségek által lakott területeken a helyi lakosság részére biztosítja anyanyelvének használatát tolmács alkalmazásával.

De a szerencsétlen kisebbségi állampolgár nem tudhatja, hogy az a hivatalnok, akihez alázatos kérelmével fordul, érti-e az ő anyanyelvét, így hát jobbnak látja románul szólni, amennyire tud. Azzal is tisztában van már minden kisebbségi, hogy ha románul szól, kérését szívesebben, talán kedvezőbben is intézik el. Írásbeli beadványát nem anyanyelvén nyújtja be, mert az vagy nem fogadják el, vagy, különösen, ha elintézése magasabb fórumon történik, onnan visszakapja, hogy fordíttassa le románra. Így aztán inkább fizet valakinek, aki megírja románul a kérést. Igen gyakran éppen annak, aki elintézi. Nem mondják már, hogy beszéljen románul, csak így: nem értem (nu înțeleg). De ez már kiváltja azt az érzést, hogy ügyét nem fogják kedvezően elintézni. Így hát összeszedi minden román nyelvtudását, és ha törve is, de románul kér bélyeget a postán, jegyet a vasútállomáson, cukrot, sót, kenyeret, inget, gatyát az állami üzletekben. Mert az állami boltokban is már csak az idősebb kiszolgálók beszélnek magyarul a kisebbségi nyelvterületeken is; a kereskedelmi szakiskolákba a kisebbségiek csak igen korlátozott létszámban juthatnak be.

Az általános elv az, hogy az egységes román államban nemcsak a közigazgatás, a bíraskodás, de a pénzügy, a közlekedés, a posta, az állami kereskedelem, a szövetkezeti hálózat nyelve is egységesen román. Még tiszta magyar vagy német helységeken is a mezőgazdasági vagy kisipari termelőszövetkezetek könyvelését románul kell végezni, az ügyvitel nyelve román, a fizetési vagy kereseti elszámolásokat, felhívásokat, figyelmeztetéseket a románul nem tudó kisebbségi állampolgár román nyelven kapja meg. Ha nem érti, az ő baja. De román a közgyűlések nyelve, románul kell levelezni a felügyeleti szervekkel és hatóságokkal, és ha kijön az inspektor ellenőrzéskor, az is románul beszél. Következésképpen legalább egy könyvelőnek és az elnöknek tudni kell románul.

A szocialista Románia alkotmányának 17. szakasza értelmében a köztársaság minden állampolgára egyenjogú a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális élet, valamint a bíraskodás minden területén.

Láthatjuk azonban, hogy az alkotmányban kimondott elv és a mindennapi élet gyakorlata közt milyen éles ellentét van. Tipikus jelensége ez a „formális egyenjogúság”-nak. Már pedig a nemzetközileg elfogadott normák értelmében a formális egyenjogúság anyagi egyenjogúság nélkül valóságban az egyenjogúság tagadását jelenti és nemzeti elnyomáshoz vezet.¹²⁰

Nem téveszthet meg senkit sem az, hogy létezik még Erdélyben egy szűk körű magyar és német szellemi elit, nemzetközi rangon elismert kiváló írókkal, költőkkel, tudósokkal, művészekkel, folklórkutatókkal. Hogy a magyar és német nyelvű könyvkiadás a remekművek egész sorát produkálja. Hogy a kis példányszámban engedélyezett, valóban szellemi értéket képviselő könyvek napok alatt elkelnek, ami bizonyítja, hogy a kisebbségi társadalom minden rétegében eleven még az érdeklődés nemzeti kultúrája és nemzeti hagyományai iránt.

Valójában ez csak államilag engedélyezett kirakat a külvilág felé, amelyen belül a kisebbségek a nagyromán nemzeti eszme mindent megemészteni törekvő kohójában oldódnak fel fokról fokra. Mert a kisebbségi szellemi elit utánpótlása igen gyér, és a társadalom érdeklődése is fokozatosan csappan az anyanyelvi műveltség hiányában felnövő fiatal nemzedékek számával fordított arányban.

Ha valaki netán kételkednék az elmondottak valóságában, annak csak azt ajánlhatjuk: tegye egymás mellé az egymás után következő román népszámlálások nemzetiségi adatait.

Az a légkör, amit Ceaușescu diktatórikus nemzeti-kommunista nagyhatalmi politikájának szinte patológiás felfuvalkodottsága Romániában teremtett, a kisebbségek számára elviselhetetlenebb és megsemmisítőbb, mint amikor az alkotmány mondta ki a román faj szupremáciáját, és a kisebbségek beolvasztása a kormány politikai célkitűzéseinek egyik legfontosabb alapelvét képezte.

Akkor a kisebbségeknek még voltak politikai pártjaik, társadalmi, gazdasági szervezeteik, saját szövetkezeti hálózatuk, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező egyházaik, saját birtokán szorgalmasan gazdálkodó parasztságuk, törekvő, vagyonos iparos és kereskedő osztályuk, és voltak nemzetközi fórumok, amelyekhez fordulhattak.

Ma mindezt elnyelte a totalitárius állam. A kisebbségnek meg kell elégedni annyival, amennyit az állam kegye éppen juttat neki, akár kulturális, akár gazdasági, akár társadalmi téren. A követelőzéshez nincs joga, de nincs egyetlen erre hivatott nemzetiségi szervezete sem. Egyre inkább meg kell győződnie, hogy létezését is, úgy, ahogy van, csak annak a mindenható diktátornak köszönheti, akihez nap mint nap ódákat, dicshimnuszokat kell zengenie, hálát adva végtelen kegyességéért, hogy még engedélyez számára iskolákat, könyveket, színházakat, még beszélhet anyanyelvén, és munkaerejét feláldozhatja a román állam oltárán.

Kétségtelenül megállapítható tehát, hogy a „szocialista” Romániában a „cuius regio, eius religio” középkori elvének analógiájára sarkalatos állampolitikai alapelveként érvényesül: „cuius regio, eius lingua”, továbbmenően pedig: „cuius regio, eius natio”¹²¹

Ezen elv alapján indult meg és folyik szüntelenül a kárpátontúli szapora románság népfellegének Erdélybe, különösen az erdélyi városokba való tervszerű áttelepítése, amelynek méretei sokszorososan meghaladják a polgári román kormányzat hasonló akcióit, s amely már az erdélyi románság határozott ellenszenvét is kiváltotta.¹²²

Erdély nincs többé. Csak egységes Románia, amelyben 1968 óta ismét bevezették a megyerendszert. Több megyét megszüntettek, illetve szomszédos megyékbe olvasztottak, így az erdélyi területeken az eddigi 23 megye helyett csak 16-ot szerveztek.

Talán feltűnhetett, hogy bevezetésünkben esetleg túlzott hangsúlyt helyeztünk a nemzetiségi vonatkozásokra. Ezt azonban Erdély különleges nemzetiségi struktúrája kellően magyarázza. Tiszta vagy majdnem egynemzetiségű országokban, ahol a nemzeti egyenjogúság materiális valóság, a demográfiai folyamatok a nemzetiségi viszonyoktól függetlenül, tisztán jelentkeznek. Ott a nemzetiségi vonatkozások szekunder jelenségek, de Erdélyben primer jelenség volt csaknem mindig, és fokozottabban az ma. Erdély vertikálisan és horizontálisan egyaránt bonyolult nemzetiségi összetétele folytán, itt a nemzetiségi jelenségek és folyamatok minden egyéb demográfiai képlettel állandó korrelációban és reciprocitásban hatnak. Nemcsak oly módon, hogy a nemzetiségi számarányok bármilyen változása kihat a népesség születési és halálozási hányadosára, foglalkozási, művelődési viszonyaira stb. De fordított viszonylatban is: a természetes népszaporodás mutatóinak módosulása, a városba tömörülés intenzitása, a belső és külső vándormozgalom stb. egyúttal a nemzetiségi erőviszonyok módosulását eredményezi. Különösképpen, amikor ezek a folyamatok nem a népi erők szabad érvényesülése, hanem céltudatos hatalmi politika eredményeként jelentkeznek. Éppen ezért valamennyi demográfiai jelenség vagy folyamat vizsgálatánál, azok nemzetiségi vonatkozásai és kihatásai a továbbiakban sem fogják figyelmünket elkerülni.

Demográfiai tanulmányunk Erdély történetének csaknem egy évszázadát öleli fel. Az Erdély önállóságának megszűnésétől, 1868-tól eltelt 50 esztendő a tökéletes liberális gazdasági rendszer kialakulásának, majd megerősödésének korszaka, amely a terület gazdasági fejlődésének nagy lendületet adott. Ezt a fejlődést megakasztotta az 1914-ben kitört világháború, amelynek demográfiai hatása nemcsak a nagyarányú embervesztésben, hanem a születéskiesések folytán a természetes népszaporulat évekig tartó negatív mérlegében is mutatkozott. A háborús pusztítások, Erdélynek 1918-ban Romániába történt bekebelezése, a tömeges kényszer-kitelepítések és betelepítések, a közigazgatási és gazdasági élet átorganizálásának nehézségei gazdasági visszaesést eredményeztek. A világgazdasági válság, majd Erdély kettéosztása, a nyomában meginduló újabb tömeges áttelepülési mozgalom, a második világháború szörnyű pusztításai és embervesztései, az utána következő szovjet katonai megszállás, aztán a mezőgazdaság teljes kollektivizálása, az ipar államosítása mind negatív formában hatottak a népesedési viszonyokra, nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is. Ennek a viszonyosság, rendkívüli és mélyreható történelmi események által gyakran megzavart korszaknak demográfiai felmérése tehát igen bonyolult feladatok elé állítja a kutatót. A nehéz-

ségeket fokozza az is, hogy bizonyos időszakokra megbízható statisztikai adatok sem állanak rendelkezésre, a közigazgatási beosztás gyakori változása pedig a kisebb területi egységekre vonatkozó vizsgálódást igen megnehezíti. Mindezen körülmények azonban nem teszik lehetetlenné a korszak demográfiai vizsgálatát, még kevésbé adhatnak felmentést parancsoló kötelezettsége alól.

Úgy érezzük, hogy szerény munkánkkal régen esedékes, hézagpótló feladatot végzünk. Akár tetszik ez ennek vagy annak, akár nem, népei akaratával vagy akaratára ellenére, de az a terület, amelyet tágabb értelemben Erdélynek nevezünk, 1918 óta mint a román állam egy része, mindenképpen geográfiai egységnek tekintendő. És mégis (vagy talán éppen ezért?) a demográfiai vizsgálódás szempontjából valóságilag „senki földje”. Ennek a geográfiai egységnek átfogó, legalább az első modern értelemben vett népszámlálásig visszamenő, történeti demográfiája mindaddig elvégzetlen feladat maradt. Ezt a magyar történeti demográfiai kutatásnak sem lehet hibájául felróni, hiszen a hatalomváltás előtt senki sem láthatta előre, hol lesznek ennek a területnek a határai. Ezt követően pedig bizonyára nem érezte magát kompetensnek. Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy a Kovacsics József szerkesztésében megjelent *Magyarország történeti demográfiája* című kiváló mű több értékes adatot tartalmaz a történelmi magyar királyság, és ezen belül Erdély demográfiai múltjára vonatkozóan is, de természetesen csak azon időpontig, amíg magyar fennhatóság alatt állott.¹²³

Komoly tudományos feladat teljesítésének elmulasztásában marasztalható el azonban az erdélyi és az egész romániai demográfiai kutatás. Az egész romániai demográfiai irodalomban mindössze négy olyan tanulmányról tudunk, amelynek tárgya az egész mai értelemben vett Erdély.¹²⁴ De ezek is csak a demográfiai problémák tárgykörében, és időben erősen korlátozott rész kérdésekkel foglalkoznak. Itt csak melleleg jegyezzük meg, de tanulmányunk megfelelő helyein részletesen rámutatunk arra, hogy az azokban közölt adatok sokszor pontatlanok és tendenciózus nacionalista elfogultságot tükröznek.

Szigorú tárgyilagosságra törekszünk. Nem hallgathatjuk el az igazságot amiatt, mert annak feltárása esetleg valamely nemzeti önértéket sérthet. De nem fordítjuk el az igazságot abból a célból, hogy bármelyik nemzet szolgálatára argumentumokat szolgáltatassunk. Elvünk: „neminem laedere, suum cuique reddere”.

Szemlélődésünk univerzálisan: európai, partikulárisan: transzszilván.

JEGYZETEK

¹ Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. I. București, 1969.

² Recensămîntul general al României din 6 aprilie 1941. Date sumare provizorii. București, 1944; Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.

³ Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatait községenként közli: Magyar Statisztikai Közlemények, Új sor. 42. köt. Budapest, 1912.

⁴ A nemzeti kisebbségek arányszámának állandó csökkenését, ugyanakkor a román elem feltűnően magas tényleges gyarapodását a román demográfiai irodalom elsősorban a románság relatíve magasabb természetes szaporodásával igyekezett mindig magyarázni. Ezzel kapcsolatban lásd például: Recensămîntul populației din 21 februarie 1956. Vol. III. București, 1961. XVIII.; BUI, N. – NICHITA, A.: Populația R. P. R. după naționalitate și limba maternă. = Revista de statistică, 1957. Nr. 4. 10. Hogy azonban a hivatalosan közzétett népmozgalmi adatok alapján ez az elmélet nem egyéb misztifikációnál, ezt munkánk III. részében részletesen bemutatjuk.

⁵ A kérdés részletes elemzését munkánk IV. rész 1. fejezete tartalmazza.

⁶ SZEKFÜ GYULA: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 158.

⁷ MAKKAJ LÁSZLÓ: Erdély története. Budapest, 1944. 463.

⁸ Uo. 473.

⁹ SLAVICI, IOAN: Ardealul. Studiu istoric. Bucuresci, 1893. 95–96.

¹⁰ ROTH, STEPHAN LUDWIG: Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Kronstadt, 1842. 17.

¹¹ Politikai programtörvények. SZEKFÜ GYULA: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1938. 395.

¹² Széchenyi jóslata 1848. augusztus végén. Közli SZEKFÜ GY.: i. m. 400.

¹³ KÖVÁRI LÁSZLÓ (szerk.): Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 88–91.

¹⁴ Lásd FOLBERTH, OTTO: Der Prozess Stephan Ludwig Roth. Ein Kapitel Nationalitätengeschichte Südosteuropas im 19. Jahrhundert. Graz–Köln, 1959; PUKÁNSZKY BÉLA: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926; Uő: Graf Stephan Széchenyi im deutsch–ungarischen Schrifttum. = Deutsch–ungarische Heimatblätter (Budapest), 1933. 3–4. sz. 255–263.; Uő: Patrióta és hazafi. = Budapesti Szemle, 1933. 668., 669. sz. 34–53., 173–188.; VÁSÁRHELYI JÁNOS: A jószág törvénye. = Ellenzék (Kolozsvár), 1934. dec. 2.; ua. németül: Der Sieg des Guten. = Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, 1935. jan. 9.; PUKÁNSZKY BÉLA: Erdélyi szászok és magyarok. Pécs, 1943; MESTER MIKLÓS: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszabenyi országgyűlésen. Budapest, 1936. 215–220.

¹⁵ 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. H. é. n. [Budapest, 1948]. 206–209.

¹⁶ Avram Iancu 1849. július 15-én kelt nyílt levele a magyarokhoz.

¹⁷ 1861. évi országgyűlés. Irományok. 107. A császári leirat Schmerling birodalmi kancellár politikai eszmevilágát tükrözi. Ez a kiváló, messze tekintő osztrák államférfi, akinek csak állítólagos magyarellenességét emelte ki eddig a magyar történetírás, a Habsburg-monarchiát föderatív alapon kívánta átszervezni. Ebben a föderatív államszövetségben az önálló Magyarország és az önálló Erdély, a többi egyenjogú koronaországokhoz hasonlóan, saját országgyűlésük által intézték volna belső ügyeiket, de a birodalmi tanácsba küldött képviselőik útján érvényesíthették volna befolyásukat a közös ügyek (hadügy, pénzügy stb.) irányítására. A terv ellen a magyarok elsősorban amiatt opponáltak, mert abban csak történelmi tradícióik sérelmét látták. A monarchia többi nemzetei azonban általában kedvezően fogadták. Hogy Schmerling föderatív monarchiája életerősebb, időt állóbb konstrukció lett volna-e, mint az 1867-es dualista monarchia, ez csak egy történelmi találos kérdés. De a monarchia föderatív rendszerű korszerűsítésének későbbi tervei is, így a román Aurel Popovici (Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Leipzig, 1906) elgondolása is lényegileg Schmerling koncepcióján alapulnak. Alapelveiben Schmerling elgondolása megegyezik Kossuth későbbi Duna-konföderációs tervével, amely a magyar állami függetlenség feláldozásával Magyarországot külön és Erdélyt külön egy nagyobb méretű realunióba illesztette volna be, csak éppen nem Habsburg jogar alatt. Vö. MESTER M.: i. m. 54.

¹⁸ 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. Irományok. 5–9., 103–144.

¹⁹ PROHÁSZKA LAJOS: A vándor és a bujdosó. Budapest, 1936. 113. „A magyarság létének nagy összeforrasztója, megkötője, konzerváló tényezője a jogi formalizmus, de ugyanakkor minden történeti katasztrófájának is előidézője, vagy legalább is ebben jelentékeny közrehatója. A fejlődés folyamatosságát ugyanis a formák csak akkor tudják biztosítani, ha helyet adnak a folyton megújuló életszemléletnek. ... Annyira bízunk a formákban, hogy velük a soha előre nem látható élethelyzeteken is uralkodni akarunk s miközben rákényszerítjük őket a közösség egész organizmusára, nem veszi észre a változó idők méhéből a feje fölé gyülekező fellegetek.” „...ez az oka, hogy minden új mozgalom és szellemi átalakulás csak elszigetelt egyeseknek tisztán lelkiállapotbeli kifejezéséig jut el s rendszerint az is marad mindvégig, a valóságba nem kapcsolódik, a teljesülésig nem jut el, hacsak akkor nem, amikor már késő.”

²⁰ ANDRÁSSY GYULA: Az 1867-iki kiegyezésről. Budapest, 1896. 193.; Uő: Ungarns Ausgleich mit Österreich vom Jahre 1867. Leipzig, 1897. 215. „Magyarország a mohácsi vész óta sohasem volt saját sorsának ura, Magyarországról – nélküle – Bécsben rendelkeztek. Ha nem is jog szerint, de tényleg hazánk osztrák provincia volt.” KORNIS GYULA: Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata. Budapest, 1933. I. köt. 167. a következőket írja: „A magyar politikai élet is telve van évszázadokon át tudatos és nem-tudatos fikciókkal. A magyar állam *de jure* való önállósága arra a fikcióra csábította a nemzetet és legjobbjait, hogy a magyar állam *de facto* való önállóságát is hirdették: a *tényleges* magyar hatalom illúzióját keltették.” Uő: i. m. II. köt. 262.: „A túlzó történeti tudat a nemzetet csupa *jogi illúzióba* ringatta: több jelentőséget tulajdonított a papirosalkotmánynak, a kikényszerített jogi formuláknak, a külsőleg törvényszakaszokban paragrafált szabadságnak, mint az élő valóságnak s a reális belső értéknek. Ha jogi formulát kapott, akkor már nyugodtan megalkudott a csúnya valósággal.”

²¹ Mester Miklósnak a 14. sz. jegyzetben idézett könyve az egyetlen, amely az országgyűlés naplóját és irományait, valamint a történeti és közvetlen előzményeket alapos részletességgel és tárgyilagosan feldolgozta és transzszilván nézőpontból méltatta. A tanulmány értékét különösképpen emeli,

hogyan az eredeti dokumentáción kívül a témakörrel kapcsolatos román, magyar és német forrásanyagot is bőségesen feldolgozza. Ezen tanulmányon kívül megemlítendő még: MOLDOVAN, VALERIU: *Dieta Ardealului din anul 1863–64. Studiu istoric-juridic.* Cluj, 1932; PĂCĂȚIAN, TEODOR: *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară.* Vol. I–VIII. Sibiu, 1902–1915.

²² 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. *Irományok.* 103–144.

²³ MESTER M.: i. m. 106–107.; PUȘCARIU, IOAN: *Notițe despre întâmplările contemporane.* Sibiu, 1913. 56.; PĂCĂȚIAN, T.: i. m. Vol. II. 512–515., 563–565.

²⁴ PĂCĂȚIAN, T.: i. m. Vol. II. 557–552.

²⁵ PĂCĂȚIAN, T.: i. m. Vol. III. 40.

²⁶ Uo. 22–23.

²⁷ Uo. 46–47.; MOLDOVAN, V.: i. m. 49.

²⁸ A magyarországi befolyás nem csekély szerepet játszhatott az erdélyi képviselők állásfoglalásában, amit igazol az a tény, hogy a szebeni országgyűlés előtt napokban a pesti országgyűlés részéről Erdélybe érkezett Tisza Kálmán is részt vett azon a bizalmas értekezleten, amelyen a passzivitás mellett döntöttek. Lásd PĂCĂȚIAN, T.: i. m. Vol. III. 49.; MESTER M.: i. m. 144–145.

²⁹ A Sürögöny c. pesti lap 1863. júl. 29-i számában megjelent cikket közli MESTER M.: i. m. 145–147. Ugyanitt: Kőváry László erdélyi történetíró *Korunk* c. lapjában 1864-ben hasonló nézetet hirdetett.

³⁰ MESTER M.: i. m. 149.

³¹ Uo. 149–150., hivatkozással a *Napló.* I. 186., 297.

³² 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. *Napló.* I. 50. (Tanácskozás a *Napló* kinyomtatásáról.) A kiadvány a jegyzőkönyvet hasábonsan: magyar, német és román nyelven közli.

³³ 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. *Irományok.* 199–200.

³⁴ MESTER M.: i. m. 225–228.

³⁵ 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. *Napló.* I. 313–314.

³⁶ Uo. 452., 457.

³⁷ Uo. 307–308.

³⁸ Uo. 157.

³⁹ Uo. 305–307.

⁴⁰ Uo. 217–218.

⁴¹ 1863–64. évi erdélyi országgyűlés. *Irományok.* 199–200.

⁴² MESTER M.: i. m. 225–228.

⁴³ MOLDOVAN, V.: i. m. 16.

⁴⁴ BĂLCESCU, NICOLAE: *Istoria românilor sub Mihail-Vodă-Viteazul.* București, 1902. 312.

⁴⁵ GYÁRFÁS ELEMÉR: *Erdélyi problémák 1903–1923.* Cluj-Kolozsvár, 1923. 53–55.

⁴⁶ Uo. 55–56.

⁴⁷ POLZOVICS IVÁN: *Széchenyi nemzetiségi politikája.* Budapest, 1942. 40–41.

⁴⁸ A nemzetiségi egyenjogúság tökéletes megvalósításának bátor szószólója volt Mocsáry Lajos, aki nemcsak a nemzetiségi törvény maradéktalan végrehajtását követelte, de ezen túlmenően is kielégítendőkné tartotta a jogos nemzetiségi követeléseket. Baráti kapcsolatokat tartott fenn a nemzetiségi politikusokkal, így a románokkal is (Gheorghe Pop de Băsești, Emil Babeș, Alexandru Mocioni stb.). Jellemző, hogy utoljára a karánsebesi román választókerület képviselőjeként került be a parlamentbe. Nemzetközi jelentőségű politikai működésének kiváló méltatását lásd KEMÉNY G. GÁBOR (szerk.): *Mocsáry Lajos válogatott írásai.* Budapest, 1958; Uő: *Mocsáry Lajos a népek barátságáért.* Bukarest, 1972. Lásd még POLZOVICS I.: i. m. 41–42.; BÁNFFY DEZSŐ: *Magyar nemzetiségi politika.* Budapest, 1903. 10., 30., 70.

⁴⁹ KÓS KÁROLY: *Erdély. Kulturtörténeti vázlat.* Kolozsvár, 1934. 85–86. hasonló párhuzamot von a két esemény közt.

⁵⁰ GULYA KÁROLY: *Az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvések 1918–1919-ben.* Szeged, 1961. 6. (Klny. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, IX. sz.)

⁵¹ JÁSZI OSZKÁR: *Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra.* Cluj-Kolozsvár, 1921. (Klny. a *Napkelet* 1921. december 1-jei számából.)

⁵² JÁSZI OSZKÁR: *Magyar kálvária, magyar föltámadás.* 2. kiad. Wien, 1921. 64.

⁵³ Lásd a gyulafehérvári határozatokkal kapcsolatos alábbi fejtegetéseinket, valamint az 54–57. sz. utalásokat.

⁵⁴ Nicolae Bălan Iași-ból írt leveléből, amelyet szó szerint közöl SUCIU, CORIOLAN: *Două documente istorice din Noemvrie 1918.* = *Transilvania*, LXXIV. 1943. 876–880. STOICA, SEVER:

Alba-Iulia în umbră Trianonului. Cluj, 1929. 5. skk. egyenesen bizonyítani igyekszik Ionel Brătianu vádjaival szemben, hogy a gyulafehérvári határozatok meghozatalánál pontosan a romániai politikai vezetők utasításai szerint jártak el.

⁵⁵ CĂDERE, VICTOR G.: Pregătirea diplomatică a unirii. = Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. Vol. I. București, 1929. 114.

⁵⁶ A bukaresti Universul c. napilap 1930. október 8-án egy leleplező cikket közölt, amely szerint Alexandru Vaida-Voevod 1922-ben Bécsben egy titkos röpiratot adott ki Ardealul Ardelenilor! (Erdély az erdélyieké!) címen, amelyben többek között ez áll: Azok a körülmények, amelyek közt a gyulafehérvári határozat létrejött, világosan bizonyítják, hogy Erdély egyesítését Romániával csak bizonyos nyomás alatt mondták ki. A röpirat tartalmát német nyelven közli LEISEN, HERBERT van: Das siebenbürgische Problem. Genf, 1943. 101–102.

⁵⁷ Ugyanezt a véleményt osztja NAGY LAJOS: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. 18.

⁵⁸ GULYA K.: i. m. 10.

⁵⁹ MIKÓ IMRE: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Budapest, 1941. 11–13.; SULYOK ISTVÁN – FRITZ LÁSZLÓ (szerk.): Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Kolozsvár, 1930. 237.

⁶⁰ GULYA K.: i. m. 10.

⁶¹ A gyulafehérvári határozat vonatkozó IX. fejezetének eredeti román szövege: „Pentru conducerea mai departe a afacerilor națiunei române din Transilvania, Banat și Țara-Ungurească, adunarea națională hotărăște instituirea unui Mare Sfat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricând și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile, pe cari le va afla necesare în interesul națiunei.” CLOPOȚEL, ION: Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România. Cluj, 1926. 121–123.

⁶² BOILĂ, ROMUL: Consiliul Dirigent. = Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. Vol. I. București, 1929. 89.

⁶³ Az ideiglenes kormánynak kezdetben tagjai voltak a szociáldemokrata párt részéről a román nemzetiségű Ioan Flueraș és Iosif Jumanca is, akik azonban pár hónap múlva visszaléptek. Amint azonban fentebb láttuk, a szociáldemokrata párt két másik román tagja, 1918. december 22-én a kolozsvári önrendelkező nemzetgyűlésen a svájci mintájú, független Erdélyi Köztársaságért szállott síkra. A szociáldemokraták többsége, még a nemzetiségi csoportok tagjai is, az osztályharcot a nemzeti érdekek fölé helyezve, általában azon a véleményen voltak, hogy „a magyarországi munkásosztálynak épp oly kevésbé érdeke Magyarország szétdarabolása, mint uralkodóinak”. BOILĂ, R.: i. m. 90–91.; GARAMI ERNŐ: Magyarország és a háború. = Szocializmus, 1916.

⁶⁴ BOILĂ, R.: i. m. 93.; SULYOK I. – FRITZ L.: i. m. 238. Hozzá kell tennünk, hogy a Kormányzó Tanács ezáltal durván megsértette a gyulafehérvári határozatok III. fejezetében lefektetett alapelveket, amelyek az együtt lakó nemzetiségek számára autonóm közigazgatást, bíraskodást, közoktatást biztosítottak, saját nyelvükön, a saját kebelükből választott egyének által.

⁶⁵ MIKES IMRE: Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig. II. köt. Brassó, 1931. 26.

⁶⁶ A II. fejezet véglegesen elfogadott román szövege: „Adunarea Națională rezervă teritoriilor susindicate autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe bază votului universal.” CLOPOȚEL, I.: i. m. 121–123.

⁶⁷ GYÁRFÁS E.: i. m. A könyvében közölt szemelvények híven tükrözik írójának emelkedett transzszilván szemléletét.

⁶⁸ Uo. 143–153.

⁶⁹ Uo. 143.

⁷⁰ MIKÓ I.: i. m. 13.

⁷¹ Uo. 13–14.; SULYOK I. – FRITZ L.: i. m. 237.

⁷² MIKÓ I.: i. m. 14.

⁷³ SULYOK I. – FRITZ L.: i. m. 240.

⁷⁴ GULYA K.: i. m. 10.; JAKABFFY ELEMÉR – PÁLL GYÖRGY: A bánági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938. Budapest, 1939.

⁷⁵ SULYOK I. – FRITZ L.: i. m. 239.

⁷⁶ JAKABFFY E. – PÁLL GY.: i. m. 40.

⁷⁷ Kaspar Muth nyilatkozatát a temesvári Schwäbische Volskpresse 1919. május 3-i száma közölte. A magyar lapoknak a cenzúra a közlést nem engedélyezte. JAKABFFY E. – PÁLL GY.: i. m. 44–45.

⁷⁸ Uo. 46–47.

⁷⁹ Uo. 49.

⁸⁰ Uo. 50.

⁸¹ A gyulafehérvári határozatok eredeti román szövegét közli CLOPOȚEL, I.: i. m. 121–123. A most idézett részek román szövege: „III. ...ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, adunarea națională proclamă următoarele: 1. Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc. 2. Egala îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat. 3. Infăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice. ... 4. Desăvârșită libertate de presă, asociare și întrunire; libera propagandă a tuturor gândirilor omenești.”

⁸² TUROK, W. M.: Zur Diskussion über die nationale Frage. = Die nationale Frage in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1900–1918. Szerk. Hanák Péter. Budapest, 1966. 309.

⁸³ VEITER, THEODOR: Der Einzelmensch und das Selbstbestimmungsrecht der Völker. = Studium Sociale. Ergebnisse sozialwissenschaftlicher Forschung der Gegenwart. Hrsg. von Gustav Specht, Hans Georg Rasch, Hans Hofbauer. Köln–Opladen, 1963. 764. skk.

⁸⁴ HUNTER-MILLER, DAVID: My Diary at the Conference of Paris with Documents. Vol. XIII. New States (Minorities). Paris, 1929.; FEINBERG, NATHAN: La question des minorités à la conférence de la paix de 1919–1920 et l'action juive en faveur de la protection internationale des minorités. Paris, 1929. 114.

⁸⁵ FOUQUES-DUPARC, JACQUES: La protection des minorités de race, de langue et de religion. Paris, 1922. 110. közli Rosetti miniszter 1881-ben tett kijelentését: „România azzal dicsekedhetik, hogy a zsidó kérdést nemzeti szellemben oldotta meg, a berlini szerződés határozott akaratával és szellemével ellentétben.”

⁸⁶ A párizsi kisebbségi szerződés eredeti francia szövegét közli NAGY L.: i. m. 212–221. Ugyanitt magyar szövege is BARANYAI ZOLTÁN: A kisebbségi jogok védelme. Budapest, 1922. 59. skk. közölt fordítás alapján.

⁸⁷ „Este cu atât mai necesar de a limpezi acest punct, cu cât, sub forma tratatului minorităților s-a încercat să se alăbească acest caracter și prin făgădueli, care din fericire nu au fost infăptuite, tindea să se facă din România Mare o nouă și nenorocită Austro–Ungarie.” Nouă Constituția a României, 23. prelegeri organizate de Institutul Social Român. București, é. n. 27–28.

⁸⁸ A párizsi kisebbségi szerződés alkotmányjogi értékével kapcsolatban, a vonatkozó joggyakorlatot és jogi irodalmat is bőségesen idéző, igen alapos fejtegetéseket lásd NAGY L.: i. m. 49–56.

⁸⁹ CONSTANTINESCU, M. – BÁNYAI, L. – CURTICĂPEANU, V. – GÖLLNER, C. – NUȚU, C.: Zur nationale Frage in Österreich–Ungarn 1900–1918. Még hangsúlyozottabban Miron Constantinescu válasza a vita során elhangzott hozzászólásokra. Lásd Die nationale Frage in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest, 1966. 39–132., 347–348. LUNGU, TRAIAN – FORȚEANU, AL. – SMARANDACHE, GH. már egyenesen azt hangoztatják, hogy a gyulafehérvári egysülési határozat az egységes román nemzeti állam kialakulásának befejező aktusa. Lásd Istoria României. Red. Ștefan Pascu. București, 1974. 354–355.

⁹⁰ TUROK, W. M. kritikáját Constantinescu és társai referátumához lásd Die nationale Frage in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest, 1966. 307–309.

⁹¹ VALIANI, LEO kritikai hozzászólását a román referátumhoz lásd uo. 307–309.

⁹² LEISEN, H.: i. m. 104–105.

⁹³ BUDIȘTEANU, RADU: Un capitol nou în dreptul internațional public și privat. Minoritățile etnice. București, 1928. 49.; BOILĂ, ROMUL: Organizația de stat. Cluj, 1929. 135.; ȘOFRONIE, GHEORGHE: Actul dela Alba-Iulia și valoarea sa internațională. = Transilvania, LXXIV. 1943. 866–875.

⁹⁴ Decretul lege No. 3631 din 11 Decembrie 1918: „Luând act de hotărârea unanimă a Adunării Naționale din Alba-Iulia, am decretat, și decretăm: Art. I. Ținuturile cuprinse în hotărârea Adunării Naționale din Alba-Iulia dela 18 Noembrie/1 Decembrie 1918 sunt și rămân de apururea unite cu regatul României ...”

⁹⁵ Legea pentru unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmarului, și Maramureșului cu România: „Art. unic. Se ratifică, investindu-se cu putere de lege-decretul lege No. 3631 din 11 Decembrie 1918 ... în cuprinderea următoare: Ferdinand I., prin grația lui Dumnezeu ... luând act de

hotărîrea unanimă a adunării naționale din Alba-Iulia, am decretat și decretăm...”

⁹⁶ A román törvényhozás az erdélyi Kormányzó Tanács által hozott egyes dekrétumokat (választójogi törvény, földreform stb.) átvette, de csak tartalmilag. Rendszerint abban a formában, hogy a dekrétumot hatályon kívül helyezve, tartalmát Románia törvényei közé iktatta. A gyulafehérvári határozatok alkotmányjogi forrásai minőségével kapcsolatos, bőséges forrásanyagra támaszkodó, igen alapos fejtegetéseket lásd NAGY L.: i. m. 44–49.

⁹⁷ HACMAN, MAX: Rezoluția dela Alba-Iulia. = Pandectele Române, IV. 1925. 33–36.

⁹⁸ ȘOFRONIE, GH.: i. m. 866–875.; DRAGOMIR, SILVIU: La Transylvanie et ses minorités ethniques. București, 1934. 260.; Politics and Political Parties in Roumania. London, 1936. 97. skk.

⁹⁹ Jászi Oszkár már a század elején megállapította, hogy a nemzetiségi béke megvalósításának két sine qua non feltétele van: 1. Jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén. 2. Minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti ki. Ezt nevezte ő minimális nemzetiségi s egyben szociális programnak is. JÁSZI OSZKÁR: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. 497. Mocsáry Lajos pedig már 1869-ben ezt írja: „Ránk nézve a nemzetiségi kérdés életkérdés. S ez általa előidézett nehéz helyzetben csak úgy uralkodhatunk, ha őszintén bevalljuk, hogy hazánk nem kompakt, hanem polyglott ország, melyben nem a faj és nyelvbeli, hanem a közös hazához való természetes és történelmi előzményekből kifolyó ragaszkodás, s a szabadság és jólét közössége képezi az összetartó ragaszt. Ha minden hátsó gondolat és rejtett célzatok nélkül, becsületesen engedünk szabad fejlődést minden nyelvnek és nemzetiségnek, ha képesek vagyunk szabadságot és jólétet biztosítani e hon minden polgárainak.” MOCSÁRY LAJOS: A vármegye ostroma. III., az Ellenőr című lap 1869. június 10-i számában megjelent cikkéből idézi KEMÉNY G. GÁBOR: Mocsáry Lajos a népek barátságáért. Bukarest, 1972. 29–30. (Hasonló megnyilatkozásokat a román politikai irodalomban, sajnos, hiába keresünk.)

¹⁰⁰ PETRICHEVICH-HORVÁTH EMIL: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. Budapest, 1924. A részletes számadatokat lásd munkánk IV. 1. részében.

¹⁰¹ Idézetek a román képviselőházi naplóból. Monitorul oficial, Desbaterile Adunării Naționale constituante a Deputaților, 1922. 23. I. kötet. NAGY L.: i. m. 28–31. nyomán.

¹⁰² Alexandru Vaida-Voevod Erdély az erdélyieké! (Ardealul Ardelenilor!) címen 1922-ben Bécsben megjelent titkos röpiratával kapcsolatban lásd az 56. sz. jegyzetet.

¹⁰³ Lásd többek közt THEIL, FRITZ: Die siebenbürgische Seele. = Ostland (Hermannstadt), I. 1926. 77–83.; MÜLLER-LANGENTHALL, FRIEDRICH: Die siebenbürgische Seele. = Klingsor (Kronstadt), III. 1926. 252–257.; LEMENY, I.: Die Persönlichkeiten Siebenbürgens. = Klingsor (Kronstadt), III. 1926. 221–223.; KERESZTURY, ALEXANDRU: Die kulturelle Lage der Siebenbürger Rumänen in der Gegenwart. = Klingsor (Kronstadt), III. 1926. 376–384. (Megjegyzendő, hogy Keresztury, bár neve magyar, román író!) Müller-Langenthal fenti cikke Az erdélyi lélek címen megjelent magyarul is: Pásztortűz (Kolozsvár), XII. 1926. 302–304.

¹⁰⁴ MÜLLER, HERMANN: Das autonome Siebenbürgen. Studien aus der politischen Vergangenheit des Siebenbürger Landes und Anregungen zu seiner Ausgestaltung im Rahmen des rumänischen Staates. Als Manuskript gedruckt. Részleteket közölt belőle a Deutsche Politische Hefte (Hermannstadt), 1926. 31.

¹⁰⁵ Az Anuarul statistic al României, valamint a Buletinul statistic al României és valamennyi hivatalos statisztikai kiadvány vagy értekezés a volt magyarországi területek népesedési és népmozgalmi adatait *Transilvania* címszó alatt egységesen közlik, egészen 1925-ig.

¹⁰⁶ Legea pentru unificarea administrativă. = Monitorul oficial. Nr. 128. 1925. jún. 14. A tartományoknak azonban semmiféle közigazgatási funkciójuk nincs, csupán a statisztikai kiadványokban használt geográfiai fogalom-meghatározások.

¹⁰⁷ A magyar kormány revíziós elgondolását azonban konkrét formában nem fogalmazta meg. Az ország szörnyű megcsonkítása folytán, a súlyosan amputált rokkant fájdalmas seblázában égő magyar közélet és publicisztika, nem csekély részben az elcsatolt részekről Magyarország megmaradt területére zsúfolódott félmilliónyi tömeg revansérszelmű feszítő hatására, a trianoni békeszerződést a maga egészében igazságtalannak és érvénytelennek tekintette.

¹⁰⁸ Ez a cikkely kimondja: „A Közgyűlés időnként felhívja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világékét veszélyeztethetné.” Hiteles angol szövege: „The Assembly may from time to time advise the reconsideration by Members of the League of treaties which have become inapplicable and the consideration of international conditions whose continuance might endanger the peace of the world.” A kérdéssel kapcsolatos fejtegetéseket lásd KUNZ, JOSEF L.: Die Revision der

Pariser Friedensverträge. Wien, 1932; BUZA LÁSZLÓ: A revízió nemzetközi jogi alapjai. Budapest, 1933; FLACHBARTH ERNŐ: A területi revízió jogi alapjai. Budapest, 1933; GÖLLNER, ALADÁR: L'article 19 du Pacte de la Société des Nations. Paris, 1925; RADOIKOVITCH, MILOCHE: La revision des traités et la Pacte de la Société des Nations. Paris, 1930; RUDINSKY, JOZEF: Revizia trianonskej smluvy. Praha, 1932.

¹⁰⁹ BETHLEN ISTVÁN angliai előadásai. Budapest, 1933.

¹¹⁰ BETHLEN I.: i. m. 91. Post festa keserű elégtétellel szolgálhat Rudolf Wierer megállapítása, miszerint az utódállamok életképtelenségét világosan bebizonyította az ellenálló erő teljes hiánya, amelyet a Harmadik Birodalommal, majd később a szovjet kommunista hódítással szemben tanúsítottak. WIERER, RUDOLF: Der Föderalismus in Donauraum. Graz–Köln, 1960. 179.

¹¹¹ BETHLEN I.: i. m. 67.

¹¹² Uo. 84.

¹¹³ Uo. 86–87.

¹¹⁴ POPOVICI, AUREL C.: Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Leipzig, 1906. Popovici elgondolása szerint a Habsburg-monarchia föderalisztikus alapon volna átszervezendő. A 15 állam szövetségéből álló birodalom tagállamai között felsorolja nemcsak Erdélyt, hanem azon belül a Székelyföldet (Széklerland) is, mint autonóm tagállamot. (Uo. 308. skk.) Vö. még WIERER, R.: i. m. 116–119.

¹¹⁵ BETHLEN I.: i. m. 87.

¹¹⁶ KÓS K.: i. m. 88.

¹¹⁷ Mester Miklós könyvével kapcsolatban lásd a 21. sz. jegyzetet. Maniu végig saját kezűleg írt és aláírt levelét Mester Miklós úr volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. A levélboríték „Șimleul Silvaniei” 1937. jan. 28. keltezésű kerek postai bélyegzője a levél hitelessége tekintetében minden kételkedést kizár.

¹¹⁸ SZALAY JEROMOS: Márton Áron erdélyi püspök. Párizs, 1953.

¹¹⁹ Ez az elnevezés szinonim a gyulafehérvári határozatokban használt „együttélő népek” (popoarele conlocuitoare) szóhasználatával. Ezen túlmenően azonban a gyulafehérvári szellem a legcsekélyebb mértékben sem érvényesül a nemzetiségi politikában.

¹²⁰ VEITER, T.: i. m. 763. skk.

¹²¹ Uo.

¹²² Az erre vonatkozó számadatokat a belső vándormozgalom és a városi népesség alakulásával foglalkozó fejezetekben közöljük. Érdemesnek tartjuk hivatkozni itt az 1863–64. évi szebeni országgyűlésen az erdélyi román Gheorghe Barițiu által tett javaslatra, amely szerint lehetetlenné kell tenni, hogy bevándorlás vagy betelepítés útján valamelyik erdélyi nemzet számaránya a többire nézve végzetessé válhasson. Lásd a 39. sz. jegyzetet.

¹²³ Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 1963.

¹²⁴ POPA, VALERIU – ISTRATE, N.: Starea economică a Transilvaniei. Notițe statistice. = Buletinul statistic al României. București, 1921. Nr. 6–7. 139–168.; MANUIĂ, SABIN: Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920–1927. = Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. Vol I. București, 1929. 667–676.; ISTRATE, N.: Ardealul și Banatul în lumina cifrelor. = Uo. 677–690.; BIU, M. – NICHITA, A.: i. m. az 50–95. oldalakon közölt táblás kimutatókkal. Ez utóbbi tanulmány DOMINITS LÁSZLÓ: Siebenbürgen. Ein Vorschlag címen a Die Furche bécsi folyóirat 1957. február 16-i számában közzétett cikkének replikájaként jelent meg, amire a tanulmány lábjegyzetben utal is. A tanulmány magyarázni igyekszik az Erdély nemzetiségi viszonyaiban 1880–1956 közt bekövetkezett eltolódásokat.